

**Universitatea „Babeş-Bolyai”
Facultatea de Studii Europene
Şcoala Doctorală „Paradigma europeană”**

**„Biserica Ortodoxă Română –actor transnaţional. Relaţiile dintre
Biserica Ortodoxă Română şi comunităţile ortodoxe române din
Europa Occidentală după 1990”**

(Rezumat)

Conducător ştiinţific

Prof. univ. dr. Vasile Puşcaş

Doctorand

Raluca Sănduş Dima

Cluj-Napoca

2013

Cuprins

Lista de abrevieri	5
Lista anexelor	6
Mulțumiri	7
Capitolul I – Aspecte introductive. Actorul și cadrul de analiză	10
I.1.Delimitarea tezei	10
I.2.Metodologia	21
I.2.1.Interogațiile cercetării.....	21
I.2.2.Aspecte privind paradigma cercetării.....	22
I.2.3.Conceptele operaționale.....	28
I.2.3.1.Actor-agent : concept-ipoteză.....	29
I.2.3.2.Actor transnațional.....	32
I.2.3.3.Actor religios instituțional.....	40
I.2.4.Metodele.....	46
I.2.4.1.Studiul de caz.....	46
I.2.4.2.Analiza de discurs.....	51
I.2.5.Sursele.....	60
I.2.6.Cine și cum comunică?.....	68
I.2.6.1.Cine este Biserica Ortodoxă Română?.....	68
I.2.6.2.”Politica de comunicare” a Bisericii Ortodoxe Române după 1990.....	76
I.3.Structura tezei și contribuția pentru comunitatea științifică	93
I.3.1.Structura tezei.....	93
I.3.2.Contribuția pentru comunitatea științifică.....	94
Capitolul al II-lea – Determinanții (re)organizării infrastructurii Bisericii Ortodoxe Române în străinătate după 1990	96
II.1.Contextul macro	97

II.1.1.Sistemul la sfârșitul Războiului Rece.....	97
II.1.2.Relățiile inter-ortodoxe și diaspora – câteva repere.....	104
II.1.3.Autocefalie, etnicitate, datorie – de ce (re)organizarea structurilor ecleziale în Europa Occidentală ?.....	123
II.2.Contextul micro.....	135
II.2.1.România după 1990.....	136
II.2.2.Autonomizare, cooperare, transnaționalizare.....	142
II.2.3.Transnaționalizarea ca datorie – transnaționalizarea ca necesitate.....	149
Concluzii.....	157
Capitolul al III-lea – (Re)organizarea infrastructurii Bisericii Ortodoxe Române în străinătate după 1990. Cazul Mitropoliei Ortodoxe Române a Europei Occidentale și Meridionale.....	159
III.1.Transnaționalismul recuperat.....	165
III.1.1.Reparațiile: nararea istoriei recente.....	165
III.1.2. « 9 bis rue Jean de Beauvais ».....	179
III.2.Transnaționalismul construit.....	192
III.2.1.Organizarea juridică și canonică a noilor structuri ecleziale.....	192
III.2.2.Nevoile ca resurse.....	203
III.3.Hibridarea.....	213
Concluzii.....	218
Capitolul al IV-lea – Identitatea între național și transnațional.....	221
IV.1.Educația religioasă și construcția identitară.....	223
IV.1.1.Identitate națională – identitate religioasă.....	224
IV.1.2.Identitatea religioasă în context transnațional.....	239
IV.2.Pelerinajul: național și transnațional în abordarea relației dintre identitate și alteritate.....	247

IV.2.1.Pelerinajul ca manieră de a aborda Occidentul.....	253
IV.2.2.Pelerinajul ca instrument de abordare a identității.....	263
Concluzii.....	270
Capitolul al V-lea – Concluzii finale.....	273
Bibliografie.....	287
Anexe.....	321

Cuvinte cheie: actor-agent, actor transnațional, analiză de discurs, Biserica Ortodoxă Română, migrație, relații inter-ortodoxe, autocefalie, identitate națională.

Capitolul I – Aspecte introductive. Actorul și cadrul de analiză

Biserica Ortodoxă Română, conform recensămintelor Biserica majoritară a românilor și, conform sondajelor de opinie, instituția publică în care cetățenii declară (încă) a avea cea mai mare încredere, a cunoscut ea însăși o serie de reorganizări în timpul perioadei care a urmat evenimentelor din decembrie 1989. Cu o atitudine echivocă față de trecutul recent, preferând mai degrabă tăcerea și victimizarea decât acceptarea propriilor erori, într-o relație cu mediul politic și cu statul care a determinat mai multe voci cel puțin să chestioneze validitatea autonomiei sale în raport cu reprezentanții puterii laice, Biserica Ortodoxă Română s-a „angajat”, mai mult sau mai puțin conștient, mai mult sau mai puțin de o manieră organizată, și cu rezultate încă neclare, într-un program care viza redefinirea poziției sale în societate. Începută ca „datorie” a unei Biserici ce își asuma rolul sau responsabilitatea de a „ghida” transformarea unei societăți ce își căuta punctele de reper, acest „program” a devenit imediat o necesitate pentru Biserica însăși.

Căderea regimului comunist în România și perioada care a urmat evenimentelor din decembrie 1989 au avut, printre alte consecințe sociale și economice un semnificativ fenomen de emigrație având ca destinație principală Europa Occidentală. Fără a reuși să cadă de accord, diferitele statistici vorbesc pentru anul 2010 de cifre ce variază între 2-3 milioane până la 6 milioane pentru a estima prezența românilor în afara frontierelor țării. Încă de la primele ședințe din anul 1990, Sinodul Bisericii Ortodoxe Române și-a exprimat „preocuparea” pentru situația comunităților ortodoxe românești din afara frontierelor României¹. În anii care au urmat numărul acestor comunități va cunoaște o creștere fără precedent.

Una dintre primele sarcini pe care această cercetare le asumă este aceea de a ilustra modul în care procesul de (re)construcție a structurilor ecleziale din afara frontierelor politice ale statului român, pe care îl consider o formă de manifestare a unui comportament transnațional, nu este în fapt decât una dintre componentele strategiei sau programului Bisericii Ortodoxe Române de a-și recâștiga și păstra relevanța și legitimitatea ca instituție socială în contextul fluid de după

¹ „Ședințele extraordinare ale Sfântului Sinod. Ședința din 3-4 ianuarie 1990”, *Biserica Ortodoxă Română*, vol. 108, nr. 1-2, 1990, pp.6-7. „Lucrările Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române. Sesiunea de lucru 3-4 aprilie 1990”, *Biserica Ortodoxă Română*, vol. 108, nr. 3-4, 1990, p.16.

1991. Definim comportamentul transnațional drept orice interacțiune a actorului cu alți actori guvernamentali, sau neguvernamentali, laici sau religioși, care depășesc frontierele unui singur stat în ceea ce privește manifestarea sau implicațiile.

Formele de manifestare transnațională a religiei nu ocupă decât o nișă limitată, oricare ar fi disciplina avută în atenție. Sociologia asimilează manifestările transnaționale ale religiei consecințelor creșterii fără precedent a mișcărilor migratorii și preferă să abordeze formele de manifestare non-instituțională ale religiei transnaționale înscriindu-se astfel în cadrul tendiței generale a sociologiei religiei ce consideră epoca contemporană drept una a religiosului dezinstituționalizat. În acest context, obiectivul cercetării este acela de a aduce o contribuție analizelor care abordează manifestările transnaționale ale religiei, propunându-și să recupereze dimensiunea instituțională atât de puțin abordată de cercetările existente.

Disciplina relațiilor internaționale, la rândul ei puțin preocupată de dimensiunea instituțională a religiei transnaționale, tinde să prefere mai ales analiza episoadelor și formelor violente ale acesteia, asimilate fundamentalismului justificat/motivat religios, unde islamul funcționează drept exemplul cel mai frecvent apelat. Celelalte tradiții religioase, cu excepția catolicismului, rămân în general în afara preocupărilor analiștilor din relațiile internaționale. Dată fiind situația, unul dintre obiectivele cercetării de față este acela de a umple spațiile goale și de a recupera ortodoxia și formele non-violente de manifestare a religiei drept exemple pertinente pentru ceea ce este în general cunoscut drept actori sau fenomene transnaționale.

În primul dintre cele două volume ale lucrării sale care abordează „reconstrucția identității publice a ortodoxiei în România postcomunistă”, Iuliana Conovici caracteriza contextul studiului religiei ca prezență publică în spațiul românesc postcomunist ca fiind marcat de lipsa „unor comunități epistemice”, dominat mai ales de „mici nuclee de cercetători (...) care nu comunică între ele”². În mediul universitar din România de după 1990 sociologia religiilor nu există ca disciplină autonomă³. Explicațiile pe care anumiți cercetători le oferă vorbesc în acest caz despre o „specificitate” („occidentală” – catolică și protestantă) de ordin metodologic a disciplinei care o face într-o anumită măsură „inaplicabilă” ortodoxiei, și despre un anumit „cocktail” al unor specificități locale: dominația istoriei religiilor, maniera de a se raporta la

² Iuliana Conovici, *Ortodoxia în România postcomunistă. Reconstrucția unei identități publice*, Cluj-Napoca, Eikon, 2009, p.49.

³ Mirel Bănică, *Locul celuilalt. Ortodoxia în modernitate*, București, Paidea, 2007, p.6.

teologia politică și lipsa unei teologii sociale a Bisericii Ortodoxe Române⁴. Disciplina relațiilor internaționale, încă la început în peisajul academic românesc, nu abordează religia decât într-o manieră rezervată. Chiar dacă rare, putem identifica totuși o serie de studii care își propun să analizeze atitudinea Bisericii Ortodoxe Române privind aderarea și integrarea României în Uniunea Europeană⁵. Participarea (activă/pasivă, directă/indirectă) a Bisericii la procesul de „europenizare” sau opoziția față de acesta chiar dacă reprezintă un context pentru manifestarea transnaționalismului⁶ nu a fost astfel abordat în literatura de specialitate.

În contextul în care abordările transnaționale asupra ortodoxiei în general și a Bisericii Ortodoxe Române în particular sunt foarte rare sau inexistente această cercetare își propune să contribuie la acoperirea breșelor existente și să deschidă calea pentru o serie de noi dezbateri și interogații privind transformările instituției religioase în anii care au urmat căderii regimului comunist.

Cercetarea de față se poziționează în cadrul abordărilor calitative. Opțiunea pentru abordarea calitativă este strâns dependentă de interogațiile cercetării. Acestea vizează două dimensiuni: de ce și cum sunt (re)organizate relațiile dintre Biserica Ortodoxă Română și comunitățile ortodoxe românești din Europa Occidentală după 1990?

Concret, cercetarea își propune să răspundă următoarelor întrebări:

1. Care sunt factorii care au influențat și susținut decizia Bisericii Ortodoxe Române de a-și (re)organiza infrastructura transnațională în Europa Occidentală după 1990?
2. Care sunt motivațiile care au ghidat comportamentul instituției religioase privind comunitățile ortodoxe românești din Europa Occidentală?

⁴ *Ibidem*, p.7.

⁵ Radu Preda, „Teologia socială ortodoxă în contextul european actual. Contribuția răsăriteană la o cultură a valorilor”, *EuRoOrthodox. Buletinul Reprezentanței BOR pe lângă instituțiile europene*, nr. 1, 2007, pp.13-19. Lavinia Stan, Lucian Turcescu, „Orthodoxy and EU integration: Opportunity or Stumbling Block?”, *Sfera Politicii*, vol.XVIII, nr. 4 (146), 2010, pp.9-17. Raluca Dima, „Biserica Ortodoxă Română – actor al guvernantei europene”, *Sfera Politicii*, vol.XVIII, nr. 4 (146), 2010, pp.55-64. Ioan-Marius Bucur, Raluca Dima, „The Romanian Orthodox Church in the Process of Romania’s EU Accession (1990-2004)”, *Transylvanian Review*, vol. XIX, Supplement nr. 3, 2010, pp.237-254.

⁶ Raluca Dima, „The European Union and transnational religion”, *Revista de Științe Politice/Revue des Sciences Politiques*, nr. 32, 2011, p.209.

3. Care au fost mecanismele, instrumentele și resursele folosite de către Biserica Ortodoxă Română în cadrul procesului de (re)organizare a structurilor din Europa Occidentală?
4. Cum a transformat și utilizat Biserica Ortodoxă Română relația națiune-confesiune-identitate în cadrul procesului de (re)organizare a relațiilor cu românii ortodocși din Europa Occidentală?

Un alt aspect privind configurația metodologică a cercetării este atașamentul pentru interdisciplinaritate sau mai degrabă pentru fluiditatea dintre discipline. Din acest motiv, cercetarea propune o abordare rezultat al întâlnirii dintre sociologie și disciplina relațiilor internaționale. Opțiunea acestei cercetări pentru interdisciplinaritate este justificată de însăși obiectivul central al analizei: acela de a ilustra modul în care un actor religios adoptă un comportament transnațional, altfel spus, „deplasarea” însăși a Bisericii între două spații care sunt obiectul de studiu al celor două discipline. În consecință, niciuna dintre cele două perspective disciplinare nu oferă posibilitatea unei analize satisfăcătoare a unui subiect care se găsește la intersecția dintre ele.

Cercetarea este construită în jurul a trei concepte operaționale: actor-agent, actor transnațional și actor religios instituțional. Conceptul operațional „actor-agent” se găsește într-o relație de coerență cu interogațiile cercetării care schițează imaginea unei instituții religioase „care acționează” și mai puțin aceea a unei instituții religioase „asupra căreia se acționează”. În ceea ce privește perspectiva transnațională, am considerat utilă distincția propusă de Portes et al între „activitățile transnaționale inițiate și conduse de către actori instituționali precum corporațiile multinaționale și statele” și „cele care sunt rezultatele inițiativelor de jos, ale imigranților”, altfel spus, între „transnaționalismul de sus” (from above) și „transnaționalismul de jos” (from below)⁷. Ceea ce această cercetare va încerca să surprindă este dinamica discursului instituției religioase între cele două tipuri de transnaționalism. Prin folosirea conceptului de actor religios instituțional cercetarea vizează în mod particular o analiză instituțională a fenomenului religios. Poziționată aparent în contra-curent cu o lume contemporană a religiosului dezinstituționalizat, opțiunea acestei cercetări este motivată prin faptul că, în ciuda faptului că ortodoxia urmează tendința, studiul religiei-instituție își are

⁷ Alejandro Portes Luis E. Guarnizo, Patricia Landolt, „The Study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field”, *Ethnic and Racial Studies*, vol.22, nr. 2, 1999 , pp.221-223.

utilitatea sa prin aceea că oferă imaginea adaptărilor și a recompozițiilor care marchează răspunsurile instituției religioase în fața proceselor modernității. Astfel, această cercetare nu își propune să „nareze” sfârșitul religiei ca manifestare instituțională, ci dimpotrivă să analizeze un context particular a reamenajărilor sale contemporane. Studiul Bisericii ca actor instituțional nu presupune studierea doar a „Bisericii ierarhiei” în izolare, ci în relație cu membrii săi și a manierei în care această relație contribuie la recompunerile pe care religia-instituție le cunoaște în lumea contemporană.

Cercetarea folosește ca metode studiul de caz și analiza de discurs. Studiul de caz selectat se încadrează în categoria numită de R. Stake „instrumental”, altfel spus un caz particular pe care îl analizăm în detaliu, cu scopul de a obține o viziune care să ne permită „să conturăm o generalizare”⁸. Mitropolia Ortodoxă Română a Europei Occidentale și Meridionale este una dintre cele trei structuri similare pe care Biserica Ortodoxă Română le-a organizat în afara granițelor țării după căderea regimului comunist. În afara celor trei Mitropolii, instituția religioasă mai are și o serie de Episcopii, Arhiepiscopii și Reprezentanțe. Mitropolia Ortodoxă Română a Europei Occidentale și Meridionale a fost organizată în forma actuală în 2001, pe bazele a ceea ce în timpul regimului comunist a fost Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Europei Centrale și Occidentale și, din 1998 Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Europei Occidentale. Structura actuală cuprinde comunitățile ortodoxe românești din nouă state ale Europei Occidentale și Meridionale: Franța, Italia, Spania, Portugalia, Belgia, Marea Britanie, Irlanda, Elveția și Olanda, având drept ierarh pe Mitropolitul Iosif.

Perspectiva analizei de discurs pe care această cercetare o folosește consideră că limbajul nu este o simplă reflectare a realității, ci contribuie la construirea acesteia datorită faptului că sensul/sensurile pe care discursul le atribuie obiectelor nu sunt decât temporare, niciodată fixe. Abordând discursul cercetătorul nu încearcă să găsească adevărul, ci mai ales „consecințele sociale ale diferitelor reprezentări discursive asupra realității”⁹. Alegerea făcută în cadrul acestei cercetări în direcția analizei de discurs ca metodă-teorie este cel puțin parțial legată de natura surselor folosite, o serie de texte care, datorită anumitor caracteristici, precum intenționalitatea producerii și performării lor, contextul, receptorul/auditoriul, reprezintă mai mult decât

⁸ R. Stake, „Qualitative Case Studies”, in N. Denzin, Y. Lincoln, *The Sage Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks, CA Sage, 2005, p.445, apud, Malcolm Tight, “The curious case of case study: a viewpoint”, *International Journal of Social Research Methodology*, vol.13, n° 4, 2010, p.332.

⁹ Marianne Jorgensen, Louise J. Phillips, *Discourse Analysis as Theory and Method*, Sage Publications, London, New Delhi, 2002, p.21.

documente care pot fi abordate ca purtători și transmițători de informații asupra evoluțiilor cunoscute de către Biserica Ortodoxă Română în afara frontierelor țării. Sursele însele sugerează faptul că sensul lor merge dincolo de aceste funcții; ele sunt în același timp, sau în primul rând forme de construcție și narare a „realităților” necesare pentru validarea și afirmarea unei poziții, a unei identități, a unui anumit comportament.

Astfel, principalele surse care oferă baza analizei de discurs sunt: revista oficială a Patriarhiei Române, *Biserica Ortodoxă Română*, pentru anii 1988-2010 (cuprinzând documente oficiale ale instituției privind numirea episcopilor și mitropoliților, rapoarte ale discuțiilor și deciziilor adoptate de către membrii Sfântului Sinod privind numeroase aspecte ale vieții comunităților ortodoxe din afara frontierelor țării, rapoartele de activitate ale ierarhiei ortodoxe române din diaspora, rezumatele vizitelor patriarhale în cadrul comunităților, analize privind situația Bisericii în diaspora), cotidianul *Ziarul Lumina* (arhiva electronică a acestuia datează din 4 ianuarie 2010), publicațiile oficiale ale Mitropoliei Ortodoxe Române a Europei Occidentale și Meridionale, *Feuillet Saint Jean Cassien*, și din 2010 *Apostolia*, alte foi, buletine și publicații parohiale (de exemplu, Buletinul parohiei ortodoxe române din Paris, rue Jean de Beauvais). Alte tipuri de publicații, mai puțin numeroase, dar cu toate acestea utile pentru analiza activității Bisericii Ortodoxe Române în afara frontierelor sunt cele având un caracter panortodox precum *Feuillet Sainte Anne*, publicație aparținând asociației „Fraternité Orthodoxe Sainte Anne”, care reunește ortodocșii din Bretania. Înregistrările emisiunilor „Vocea Română în Lume” și „L’Église Orthodoxe Aujourd’hui”, realizate de către Bogdan Florin Vlaicu pentru Radio Trinitas și Radio Notre Dame, păstrate sub formă de podcast pe site-urile emisiunilor sunt alte resurse utile pentru analiza modului în care instituția religioasă își prezintă activitatea din afara frontierelor țării. Analiza utilizează și resurse identificate pe șase site-uri internet ce abordează aspecte generale privind activitatea Bisericii Ortodoxe Române (www.patriarhia.ro, www.basilica.ro, www.trinitastv.ro, www.radiotrinitas.ro, www.ziarullumina.ro, www.crestinortodox.ro) și 83 de site-uri internet care abordează aspecte particulare privind activitatea Bisericii în afara țării. Din această ultimă categorie 71 sunt site-uri ale parohiilor, trei ale structurilor ecleziale superioare, cinci ale unor asociații (www.nepsis.org, syndesmostemporary.blogspot.ro/, www.orthodoxesenbretagne.blog.free.fr/, www.aoffr.free.fr/, www.fraternite-orthodoxe.eu/), o pagină personală (www.nistea.com), trei site-uri aparținând unor publicații, radio sau televiziuni (www.apostolia.tv, voceadiasporei.mitropolia.eu,

www.apostolia.eu), trei site-uri panortodoxe (www.orthodoxie.com, www.aeof.fr, www.orthodoxpress.com).

În afara capitolului introductiv, cercetarea cuprinde trei capitole de analiză și un capitol dedicat concluziilor finale.

Capitolul al II-lea – Determinanții (re)organizării infrastructurii Bisericii Ortodoxe Române din străinătate după 1990

Acest capitol își propune să analizeze factorii, condițiile și mizele care au avut un rol direct sau indirect, central sau marginal în stimularea și motivarea (re)organizării infrastructurii Bisericii Ortodoxe Române în afara granițelor după 1990, grupați sub termenul generic de „determinanți” în efortul de a schița contextul sau ceea ce Teun A. van Dijk numea „situația socială a comunicării”.

La începutul anilor 1990 (și într-o anumită măsură chiar și astăzi) comunitățile ortodoxe românești din străinătate pot fi divizate *grosso modo* în trei categorii: noile structuri ecleziale create după căderea regimului comunist „pentru a răspunde nevoilor spirituale ale credincioșilor emigrați” (astăzi aproximativ 80% sau mai mult dintre structurile ecleziale românești din afara granițelor), parohiile și diocesele care după 1945 au rămas sub autoritatea canonică a Patriarhiei de la București sau au fost create și/sau recuperate de către aceasta progresiv, și parohiile și diocesele care în timpul regimului comunist au refuzat și/sau continuă să refuze recunoașterea autorității canonice a „Bisericii-Mame”. Limitele între categorii, mai ales între ultimele două rămân fluide.

Deși existau înainte de 1990, dar într-un număr considerabil mai mic, structurile ecleziale ale Bisericii Ortodoxe Române în afara granițelor nu erau implicate într-o rețea de relații asemănătoare celei actuale, cuprinzând reprezentanți ai mediului public și privat, laic și religios. Biserica a profitat de o fereastră deschisă precum cea apărută ca urmare a evoluțiilor structurale ale sistemului internațional (sfârșitul Războiului Rece, accelerarea fluxurilor transnaționale, „revenirea” religiei în spațiul public) pentru a găsi soluții problemelor care o priveau direct precum restaurarea unității ecleziale sau consolidarea legitimității. Deschiderea arătată de ceilalți actori ai spațiului public a facilitat și în același timp încurajat dezvoltarea, multiplicarea și amplificarea complexității manifestărilor transnaționale ale actorului religios.

Am identificat în contextul relațiilor interortodoxe un anumit tip de emulație-concurență care explică parțial decizia Bisericii Ortodoxe Române de a-și reface infrastructura din afara frontierelor statului român. Intenția nu este aceea de a sugera că această emulație-concurență are o poziție centrală, ci mai degrabă că este vorba despre unul dintre factorii care au influențat deciziile adoptate de instituția religioasă. Faptul că ortodoxia este, sub mai multe aspecte, despărțită în cel puțin „doi poli rivali, Moscova și Constantinopol”¹⁰ reprezintă unul dintre punctele de plecare pentru toate analizele care abordează situația ortodoxiei contemporane. Diviziunile din interiorul ortodoxiei sunt însă mai numeroase și mai complexe decât acelea dintre „doi poli”. Chestiunea diasporei este unul dintre contextele care ilustrează cel mai bine această situație.

Unul dintre principiile fundamentale care organizează relațiile inter-ortodoxe este cel al autocefaliei. În legătură cu acesta, foarte interesantă este observația lui Grigorios D. Papatomas care afirmă că motivul pentru aplicarea principiului autocefaliei a fost acela „de a face față diviziunii și separării etnice rezultat din evoluția principiului naționalităților și e etno-filetismului”. Autorul încearcă în fapt să demonstreze că principiul autocefaliei nu este opus ideii de unitate a Bisericii, ci este mai degrabă o necesitate pentru conservarea acesteia¹¹. Astfel, relația dintre unitate și autocefalie rămâne una ideal bună, dar practic confuză. Problemele privind capacitatea organizatoare a principiului autocefaliei pentru relațiile inter-ortodoxe rămân acelea de a se reuși găsirea echilibrului între cele două componente centrale ale acestuia: teritorialitatea și etnicitatea, preferința pentru una sau pentru cealaltă fiind în fapt cauza apariției dezbaterilor fără sfârșit privind validitatea uneia sau alteia dintre numeroasele viziuni.

În ceea ce privește relația dintre principiul autocefaliei și transnaționalism, în accepțiunea având la bază echilibrul între teritorialitate și etnicitate având rolul de a asigura menținerea comuniunii între Bisericile Ortodoxe oferindu-le acestora în același timp posibilitatea de a se organiza de o manieră autonomă, autocefalia este în fapt ilustrarea relațiilor transnaționale în cadrul ortodoxiei. Cu toate acestea, deși paradoxal, chiar și aplicarea dezechilibrată a principiului autocefaliei poate contribui la păstrarea, mai ales în cazul organizării diasporei, unui caracter

¹⁰ François Thual, „Le Monde Orthodoxe ou l’anti-Huntington”, *La Revue administrative*, nr. 329, 2002, p.518.

¹¹ Grigorios D. Papatomas, „La place et le rôle des principes du système canonique de l’Autocéphalie ecclésiale au sein de l’Église orthodoxe”, in *The Place of Canonical Principles in the Organisation and Working of Autocephalous Orthodox Churches. The Canon Law International Symposium, Arad, 10-12 September 2008*, Constantin Rus (coord.), Arad, The Orthodox Theology Faculty’s Center of Theological-Historical Studies and Pastoral-Missionary Prognosis, 2008, pp.63, 79.

transnațional: organizată teritorial, sub forma Bisericilor locale ortodoxia rămâne transnațională mulțumită compoziției sale multietnice, organizată etnic, ortodoxia în Occident rămâne transnațională mulțumită relațiilor dintre comunitățile din străinătate și Bisericile-mame. Ceea ce este diferit în cazul celor două situații este tipul de transnaționalism rezultat. În fapt, ceea ce asigură un caracter transnațional relațiilor inter-ortodoxe, fie ele între Bisericile Autocefale și autonome sau doar între Bisericile Autocefale (mame) și comunitățile lor din diaspora este importanța acordată comuniunii, conservării unității inter și/sau intra-ortodoxe.

Datorită faptului că primele comunități creștin-ortodoxe stabilite în Occident după Marea Schismă au avut un caracter spontan legat de componenta umană (imigranți, (auto)exilați, refugiați etc) fără a fi organizate întotdeauna de un centru eclezial particular¹², ci mai laes ca răspuns la nevoile spirituale ale credincioșilor”, una dintre problemele apărute, existentă și astăzi este aceea a exercitării autorității canonice; altfel spus, Bisericile Ortodoxe Autocefale, în ciuda existenței unor consultări succesive asupra acestui subiect, mai ales în cadrul conferințelor preconciabile reunite la Chambésy în 1976¹³, 1986¹⁴ și a Comisiilor inter-ortodoxe pregătitoare (ale Sfântului și Marelui Conciliu) reunite tot la Chambésy în 1990, 1993, 1995 et 2009¹⁵ nu reușesc să ajungă la un punct comun asupra interpretării Canoanelor și fixării unor criterii de urmat¹⁶.

Tentația naționalismului a avut o serie de consecințe asupra manierei în care diaspora ortodoxă este astăzi organizată în Occident. Revoluția bolșevică în Rusia și Războiul Rece au complicat și mai mult configurația prezenței ortodoxe în Europa și în America de Nord¹⁷. Multe dintre structurile ecleziale având la bază refugiați din statele unde se instalaseră regimuri comuniste au decis să rupă legăturile cu Bisericile Mame, încercând totodată să identifice soluții jurisdicționale canonice pentru a supraviețui ca și comunități. După căderea Zidului Berlinului, o parte dintre aceste structuri ecleziale au început discuții cu Bisericile Autocefale de sub

¹² Thomas Fitzgerald, „Eastern Christianity in the United States”, in *The Blackwell Companion to Eastern Christianity*, Ken Parry (coord.), Wiley-Blackwell, Oxford, 2010, p.271.

¹³ „21-28 Novembre 1976. Ière Conférence panorthodoxe préconciliaire”, <http://www.centreorthodoxe.org/saint-et-grand-concile/1ere-conference-preconciliaire>, verificat la 10.01.2013.

¹⁴ „28 Octobre – 6 novembre 1986. IIIe Conférence panorthodoxe préconciliaire”, <http://www.centreorthodoxe.org/saint-et-grand-concile/preconciliaires/3e-preconciliaire>, verificat la 10.01.2013.

¹⁵ „Les Commissions”, <http://www.centreorthodoxe.org/saint-et-grand-concile/les-commissions>, verificat la 10.01.2013.

¹⁶ Vezi Nikolaos A. Daldas, *Le Patriarche Œcuménique de Constantinople et le statut canonique de la “diaspora” orthodoxe de langue grecque – la cas de la France*, Éditions Pektasis, 2001, pp.434, 351-353, 554-557.

¹⁷ Thomas Fitzgerald vorbește despre existența în 1993 a patru jurisdicții ortodoxe ruse în Statele Unite ale Americii, Thomas Fitzgerald, art. cit., p.271.

autoritatea cărora ieșiseră. Aceste evoluții de la sfârșitul Războiului Rece n-au reușit însă să rezolve în totalitate problema diasporei ortodoxe. În mare, putem identifica trei poziții care separă Bisericile Autocefale: cea susținută de Patriarhia Antiohiei, bazată pe criteriul pastoral, care implică evoluția progresivă a comunităților ortodoxe din Europa Occidentală spre statutul de Biserică Autocefală locale, punctul de vedere al Bisericii Ortodoxe Române și al Bisericii Ortodoxe Ruse care vorbesc despre „dreptul fiecărei Biserici Mame de a-și organiza propria „diasporă”, și viziunea Patriarhiei Alexandriei, a Patriarhiei Constantinopolului care consideră că „diaspora ortodoxă, din punctul de vedere al administrării ecleziiale depinde de Patriarhia Ecumenică a Constantinopolului”¹⁸. Indiferent de poziția adoptată, toate părțile sunt de acord asupra unui punct: existența în același oraș a doi sau mai mulți episcopi aparținând unor jurisdicții diferite reprezintă o anomalie pentru organizarea și unitatea Bisericii¹⁹.

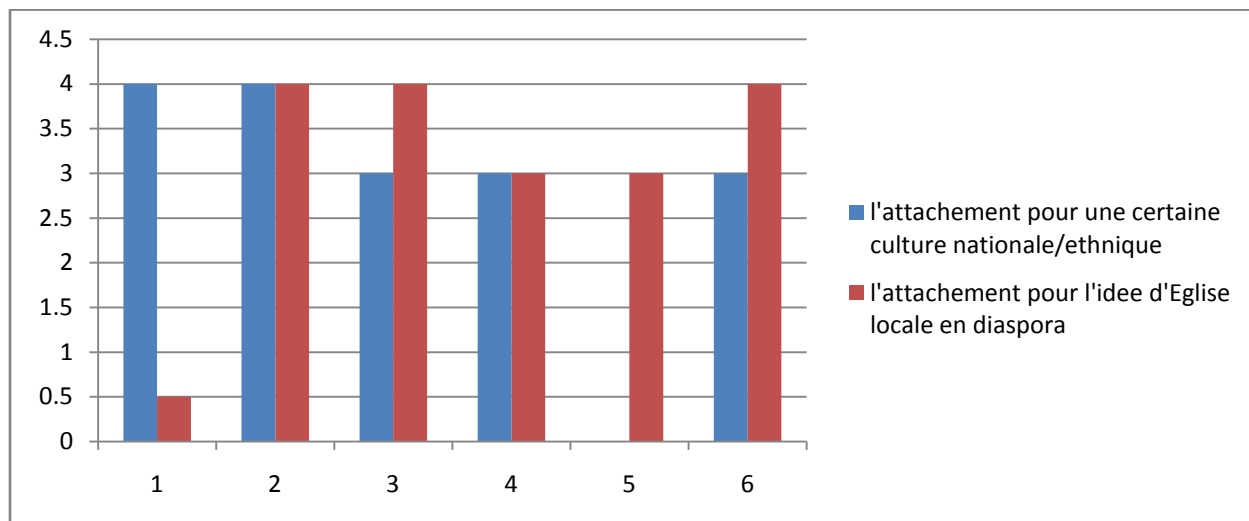
Adunarea Episcopilor Ortodocși din Franța este o structură ce încearcă în fapt să combine cele două forme de transnaționalism inter-ortodox derivate din cele două viziuni concurente asupra organizării diasporei, și implicit a celor două interpretări ale principiului autocefaliei. O analiză de discurs a diferiților reprezentanți ai jurisdicțiilor ortodoxe membre ale Adunării Episcopilor Ortodocși din Franța oferă imaginea ambiguității care caracterizează această structură (și cele similare) și în același timp, mai larg organizarea ortodoxiei în Occident. Graficul nr.1 din cadrul secțiunii „Anexe” încearcă să ilustreze într-o manieră comparativă modul în care discursul diferitelor grupări menționate se poziționează față de două tipuri de indicatori: pe de o parte, atașamentul pentru o națiune/o etnie particulară, pe de altă parte atașamentul față de diferite forme de unitate în diaspora, dintre care AEOF reprezintă până în acest moment forma cea mai evoluată. Cu toate acestea, cum demonstrează unele dintre discursurile analizate, cele două forme de atașament nu se exclud una pe cealaltă, ci mai degrabă se regăsesc în diverse proporții în cadrul aceleiași viziuni asupra organizării ortodoxiei în diaspora. Discursurile, chiar dacă dependente de condițiile istorice ale existenței ortodoxiei,

¹⁸ Nikolaos A. Daldas, *op. cit.*, pp.401-405.

¹⁹ Grigorios D. Papathomas, „La place et le rôle...”, pp.68. Vezi și, Irimie Marga, „Principiul jurisdicțional în Biserica Ortodoxă”, in *The Place of Canonical Principles...*, p.180, 195. Métropolit Nicolae de Banat, „Autocefalia și comuniunea frătească cu Bisericile Ortodoxe surori”, in *Autocefalie, Patriarhie, Slujire Sfântă. Momente aniversare în Biserica Ortodoxă Română – 1995*, Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucurest, 1995, p.120. Métropolit Jérémie cu ocazia celei de-a patruzecia aniversare a Comitetului Inter-episcopal din Franța, 2007, fișier audio disponibil la <http://www.orthodoxie.com/?s=40eme+anniversaire+Comite+inter-episcopal&x=0&y=0>, verificat la 20.03.2013. Christos Yannaras, „L'Église orthodoxe en Europe : défis et exigences de l'unité”, <http://www.aeof.fr/uploads/file/40eme%20anniversaire%20du%20Comite%20inter-episcopal%20orthodoxe%20en%20France/CommemorationTexteYannaras.pdf>, verificat la 20.03.2013.

demonstrează că aceasta nu poate fi cu ușurință și definitiv considerată ca profund atașată doar unei națiuni/etnii, ci mai degrabă că este vorba despre existența unor nuanțe în ceea ce privește combinația elementelor care fac obiectul atașamentului.

Graficul nr. 1

1 – Patriarhia Rusă și Patriarhia Română; 2 – Biserica Catolică Ortodoxă din Franța și Biserica Ortodoxă din Italia; 3 – Arhiepiscopia Bisericilor Ortodoxe Ruse din Europa Occidentală (Patriarhia Constantinopolului); 4 – comunitățile grecești; 5 – Patriarhia Constantinopolului; 6 – ortodocșii occidentali, fraternitățile ortodoxe.

Una dintre primele decizii pe care Sinodul Bisericii Ortodoxe Române le-a adoptat după 1989 a fost aceea de a „promova reconcilierea și fraternitatea tuturor românilor”, motiv pentru care Biserica Ortodoxă Română și-a exprimat „recunoștința față de frații români din străinătate care, prin toate mijloacele, au luptat pentru libertatea și demnitatea poporului român persecutat”²⁰. Câteva luni mai târziu, Sinodul decidea „să adreseze un apel creștinilor ortodocși români din străinătate pentru a exprima sfânta voință a Bisericii Mame de a consolida și adânci unitatea, dragostea și armonia”²¹. Acest apel, precum și următoarele sunt tot timpul exprimate în numele Bisericii ca instituție națională, ca responsabilă pentru restaurarea și conservarea unității naționale a poporului român. Chiar dacă problema pe care aceste apeluri își propun să o abordeze nu este decât o problemă internă a Bisericii, transpunerea ei pe terenul „problemelor naționale” are rolul de a da greutate argumentelor și eforturilor instituției religioase. „Să redevenim ceea ce

²⁰ „Ședințele extraordinare ale Sfântului...”, pp.6-7.

²¹ „Lucrările Sfântului Sinod...”, p.16.

am fost cândva”²², formulă care rezumă destul de bine mizele transnaționalizării instituției religioase nu vizează doar unitatea administrativă a Bisericii, ci întreaga națiune, reușind să dea măsura identității dintre cele două entități.

Principiul autocefaliei joacă un rol central în argumentația construită de către reprezentanții Bisericii Ortodoxe Române privind maniera în care instituția înțelege exercitarea jurisdicției canonice asupra „diasporei” în Occident, ilustrând astfel cel puțin parțial modul în care relațiile inter-ortodoxe explică decizia Bisericii Ortodoxe Române de a-și (re)organiza structurile din străinătate după 1990. O posibilă sinteză a viziunii Bisericii Ortodoxe Române asupra manierei în care principiul autocefaliei îi justifică poziția are la bază ideea că este vorba despre „o obligație” sau o datorie a Bisericii Autocefale de a avea grija de organizarea și de viața religioasă a comunităților care se găsesc în afara frontierelor statului, cu scopul de a asigura continuitatea și legătura acestor comunități cu spiritualitatea, tradiția și cultura de origine²³.

Dacă prima parte a capitolului a încercat să analizeze nivelul macro-sistemic, de această dată atenția va fi centrată asupra identificării în cadrul societății românești (nivelul micro) a elementelor care au o anumită incidență asupra deciziei instituției religioase de a acționa în afara cadrului oferit de frontierele politice ale statului român.

Conform lui Cristian Romocea, Constituția din 1991 exprimă „intenția statului de a avea cu Biserica o separație parțială fondată pe principiile autonomiei și cooperării”²⁴. În fapt, configurația juridică a relațiilor Stat-Biserică în perioada de după 1990 a cunoscut o serie de schimbări și întârzieri²⁵, dând posibilitatea actorilor de a interpreta destul de lejer principiile care ar fi trebuit să asigure convergența cu modelul european al democrației. În perioada de după 1990, atitudinea Bisericii față de politic a cunoscut o serie de nuanțe. După un sprijin destul de

²² Nicolae Achimescu, „Întrunirea de lucru a Asociației Internaționale pentru Misiune internă și diaconie de la Gallnenkirchen”, *Biserica Ortodoxă Română*, vol.109, nr.7-9, 1991, p.68.

²³ Vezi Iorgu D. Ivan, „Etnosul – Neamul – Temei divin și principiu fundamental canonic al autocefaliei bisericești”, în *Autocefalie, Patriarhie, Slujire...*, p.136.

²⁴ Cristian G. Romocea, „Church-State Relations in Post-1989 Romania”, *Journal of Church and State*, vol.53, nr.2, 2011, p.253.

²⁵ Referitor la diversele proiecte de lege care au făcut obiectul dezbaterilor vezi Cristina Stuparu, *Statul-societatea-libertățile religioase*, Institutul Român pentru Drepturile Omului, București, 2009, pp.215-240 ; Nicu Gavriluță, „Toleranță și pluralism religios în România”, în *Pași spre integrare. Religie și drepturile omului în România*, Sandu Frunză (coord.), Limes, Cluj-Napoca, 2004, p.51 ; Silviu Rogobete, „Perpetua odisee a unui nou Proiect de Lege privind Regimul General al Cultelor într-o țară din sud-estul Europei : cazul României”, în *Pași spre integrare...*, pp.128-129.

vizibil la începutul anilor 1990 pentru Frontul Salvării Naționale²⁶, atitudinea constantă a Sfântului Sinod a fost aceea de a interzice implicarea preoților în politică²⁷, fie că era vorba despre susținerea unui candidat sau a unui partid politic²⁸, fie despre depunerea candidaturii pentru o funcție politică²⁹. Cu toate acestea, atitudinea individuală a episcopilor³⁰ și a preoților a fost uneori în contradicție cu „recomandările” Sinodului³¹. Mai mult, politicul însuși a utilizat religiosul ca sursă de legitimitate³².

Autonomia, larg interpretată, chiar relativizată oferă totuși o pistă interesantă pentru înțelegerea conexiunii dintre evoluțiile sub-sistemice și transnaționalizarea instituției religioase. Statutul pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române, votat de Sinod în octombrie 1948 și confirmat de Marea Adunare Națională în februarie 1949 menționa în articolul 1 faptul că autoritatea canonică a Bisericii Ortodoxe Române cuprinde doar credincioșii ortodocși care se găsesc pe teritoriul României, în timp ce al șaselea articol statua faptul că „asistența religioasă, organizarea eclezială (...) pentru românii ortodocși din afara frontierelor sunt reglementate de către Patriarhia Română cu acordul guvernului”³³. Statutul adoptat 60 de ani mai târziu integra „diaspora” (articolele 1, 5, 6), și elimina controlul autorităților politice (articolele 3 și 4)³⁴.

În ceea ce privește poziționarea Bisericii Ortodoxe Române în cadrul relației autonomie – control – activități transnaționale identificăm o serie de nuanțe în cadrul unei eventuale comparații între perioadele dinainte și după 1990. În afara unei relaxări a controlului guvernului care creează condițiile structurale pentru transnaționalizarea instituției religioase, autonomizarea

²⁶ Nicolae Iuga, „Harmonious and Discordant Elements in the “Symphony” of the Romanian Orthodox Church – the Romanian State after December 1989”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol.8, nr.24, 2009, p.97.

²⁷ Iuliana Conovici vorbește chiar despre „o retragere oficială completă a Bisericii din lupta politică partizană”, Iuliana Conovici, *op. cit.*, 2009, p.78.

²⁸ Vezi Lavinia Stan, Lucian Turcescu, „Pulpits, Ballots and Party Cards: Religion and Elections in Romania”, *Religion, State and Society*, vol.33, nr. 4, 2005, p.357.

²⁹ Putem identifica excepții în acest caz – în timpul alegerilor din 2008, preoții au avut posibilitatea de a-și depune candidatura, numai cu acordul superiorului local și renunțând în timpul perioadei respective la exercitarea sacerdoțiului.

³⁰ Alina Mungiu-Pippidi evocă propunerea lui Bartolomeu Anania care afirma că episcopii ar trebui să fie membrii ai parlamentului, Alina Mungiu-Pippidi, *Politica după comunism. Structură, cultură și psihologie politică*, Ed. Humanitas, București, 2002, p.177.

³¹ Lavinia Stan, Lucian Turcescu, *Religion and Politics in Post-Communist Romania*, Oxford University Press, New York, 2007, pp.119-143. Iuliana Conovici, *op. cit.*, pp.428-435.

³² Iuliana Conovici, *op. cit.*, pp.435-451.

³³ „Statutul pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române”, *Biserica Ortodoxă Română*, vol.67, nr. 1-2, 1949.

³⁴ „Statutul pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române”, http://www.patriarhia.ro/ro/documente/statutul_bor.html, verificat la 10.11.2010, pp.13-14.

internă ocupă o poziție destul de importantă în argumentația Bisericii în favoarea restaurării unității sale ecleziale, deschide calea și facilitează demararea și dezvoltarea dialogului între cele două părți. Pe de altă parte, cooperarea, conform anumitor autori, alianța instituției religioase cu statul după 1990 a avut un rol particular în încurajarea și stimularea comportamentului transnațional al Bisericii. Această cooperare/alianță a cunoscut mai multe forme și a devenit din ce în ce mai rafinată de-a lungul timpului. Astfel, intervenții directe, care continuau în fapt politica regimului comunist, precum „vizita” președintelui Ion Iliescu la Biserica română din Paris în 1994 cu scopul de a convinge comunitatea să revină sub autoritatea canonică a Bisericii-Mame „acum când lucrurile s-au schimbat”, eveniment care a avut un anumit rol în debutul unei crize în interiorul comunității³⁵, până la subvențiile pentru salariile personalului clerical, achiziția de imobile, publicarea revistelor diocezane, organizarea de evenimente și intervenția prin intermediul canalelor diplomatice precum Ambasada României pe lângă Sfântul Scaun și Ambasada României în Italia pentru obținerea statutului de cult oficial pentru Episcopia Ortodoxă Română a Italiei, toate și-au adus o anumită contribuție la încurajarea instituției religioase de a derula activități în afara frontierelor țării.

Emigrația românilor a fost un alt factor/fenomen important care a susținut transnaționalizarea Bisericii după 1990. Transnaționalizarea a fost răspunsul Bisericii în fața mobilității românilor, instituție care, spre deosebire de Stat „și-a urmat credincioșii”. Dacă în fața plecării cetățenilor săi, Statul n-a găsit decât răspunsuri tradive, Biserica, ce la rândul ei își pierde credincioșii, a găsit în aceasta o puternică motivație pentru „a emigra” ea însăși.

În argumentațiile construite de către reprezentanții instituției religioase având drept scop explicarea prezenței Bisericii în comunitățile românești din străinătate, ideea centrală este reprezentată de „datoria [Bisericii] de a avea grijă de mântuirea neamului în integralitatea sa, inclusiv de cei care trăiesc în afara frontierelor actuale ale României”³⁶. În aceeași măsură, această formă de transnaționalizare „nu este decât un răspuns” pe care „Biserica Mamă” îl dă „apelurilor și nevoilor spirituale” ale comunităților care se găsesc în străinătate. Unul dintre rolurile pe care Biserica le asumă, care vine să justifice și să motiveze prezența sa în afara frontierelor țării este acela de înlocuitor pentru alți actori, care, din anumite motive, nu au avut

³⁵ Aurel Sergiu Marinescu, *O contribuție la istoria exilului românesc. Biserica Ortodoxă Română în străinătate, în exil, în diaspora*, Vremea, București, 2004, pp.257-262.

³⁶ Ioan Dura, „Vicariatul Ortodox Român din Vârșeț, Republica Socialistă Federală Iugoslavia, și Vicariatul Ortodox Român din Gyula, Ungaria și necesitatea ridicării acestora la treapta de Episcopii de către Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române”, *Biserica Ortodoxă Română*, vol.108, nr.11-12, 1990, p.53.

posibilitatea sau voința de a răspunde nevoilor românilor emigranți. În acest context, Biserica se arată deschisă de a acoperi „absența părinților și prietenilor” și de a deveni astfel o sursă de sprijin în fața problemelor zilnice sau un simplu spațiu pentru socializare³⁷. În toate aceste contexte, Biserica explică transnaționalizarea sub forma (re)organizării infrastructurii sale din străinătate ca răspuns în fața unei largi palete de nevoi, ca formă de a se insera în spațiile sau interstițiile încă goale sau insuficient acoperite de către alți actori. Reorganizarea infrastructurii din străinătate oferă instituției religioase posibilitatea de a recâștiga sau păstra „teritoriile” concurate sau predispuse a fi concurate de către alți actori în țara de origine.

Capitolul al III-lea – (Re)organizarea infrastructurii Bisericii Ortodoxe Române în străinătate după 1990. Cazul Mitropoliei Ortodoxe Române a Europei Occidentale și Meridionale

Acest capitol are scopul de a analiza maniera în care discursul Bisericii Ortodoxe Române prezintă procesul prin care instituția religioasă și-a organizat infrastructura din afara frontierelor României după căderea regimului comunist. Atenția este în mod particular îndreptată spre ilustrarea modului în care discursul explică deciziile și activitățile instituției religioase și cum aceste explicații au rolul de a susține și de a valida comportamentul Bisericii în străinătate. Scopul rămâne acela de a surprinde maniera în care discursul instituției religioase reușește să evolueze între formele de transnaționalism de sus și de jos cu scopul de a valida un comportament și de a conserva un capital de legitimitate. Am identificat trei direcții în cadrul procesului de (re)organizare a relațiilor dintre Biserica Ortodoxă Română și comunitățile ortodoxe românești din străinătate: recuperarea, construcția și hibridarea.

Instalarea regimului comunist în România a avut, și parțial are, consecințe semnificative pentru relațiile comunităților ortodoxe românești din străinătate cu Patriarhia de la București. Astfel, supunerea, mai mult sau mai puțin directă, a Patriarhiei Române față de politicile practicate de puterea comunistă, tăcerea în fața intervenției grosiere în afacerile interne ale instituției religioase, au determinat anumite structuri ecleziale organizate în afara frontierelor

³⁷ Aurel Moisiuc, „Citadele românești în America”, *Ziarul Lumina*, 20 Martie 2011, ediția online, <http://www.ziarullumina.ro/articole:1836:0:54081:0:Citadele-romanesti-in-America.html>, verificat la 20.11.2012.
Narcisa Elena Balaban, „100 de km pentru Sfânta Liturghie”, *Ziarul Lumina*, 18 decembrie 2011, ediția online, <http://www.ziarullumina.ro/articole:1840:0:66932:0:100-de-kilometri-pentru-Sfanta-Liturghie.html>, verificat la 20.11.2012.

țării să refuze autoritatea canonică a „Bisericii-Mame”. Două dintre cele mai cunoscute exemple sunt Episcopia Ortodoxă Română din America de Nord (având sediul la „Vatra Românească”, Detroit) și parohia „Sfinții Arhangheli Mihail, Gavriil și Rafail” din Paris (9 bis rue Jean de Beauvais), care va deveni după 1949 odată cu formarea Asociației Episcopiei Ortodoxe Române a Europei Occidentale de către Mitropolitul Visarion Puiu, sediul structurii respective.

Un reviriment constructiv-recuperator al Patriarhiei Române în Europa Occidentală a început după 1965-1970 avându-și rădăcinile în strânsa colaborare dintre instituția religioasă și statul român care în perioada respectivă experimenta o deschidere în politica sa externă pe fondul efortului de îndepărtare de Uniunea Sovietică și al apropierii de statele occidentale³⁸. Folosind aceeași logică, Lucian Leuștean explică de ce Biserica Anglicană a susținut eforturile Patriarhiei Române de construire a unei unități ecleziiale în Londra în 1964-1965 și a refuzat același lucru pentru comunitatea românească care nu se găsea sub jurisdicția acesteia³⁹. Fără a considera totuși Biserica un simplu instrument pentru politica externă a statului comunist, crearea de noi parohii și efortul de recuperare a celor care ieșiseră de sub autoritatea sa canonică, începute după 1970 au fost consecințele conștientizării de către instituția religioasă a existenței unei oportunități pentru rezolvarea propriilor probleme organizaționale și pentru refacerea legitimității în raport cu proprii credincioși dar și cu alți actori laici și religioși ai spațiului public occidental.

O analiză a raporturilor privind comunitățile ortodoxe române din străinătate, publicate în *Biserica Ortodoxă Română* înainte de 1990 arată preocuparea instituției religioase pentru ecumenism. Unul dintre obiectivele declarate ale vizitelor pastorale ale Patriarhului, și chiar a existenței parohiilor era acela „de a servi prietenia dintre țările și dintre popoarele noastre”⁴⁰. În economia textului partea cea mai consistentă este reprezentată de nararea întâlnirilor dintre Patriarh și reprezentanții Bisericilor sau autorităților laice locale⁴¹. Mai ales cu aceste ocazii discursul Patriarhului Teoctist, ce are drept adresant opinia publică a statelor vizitate și autritățile

³⁸ Vezi în acest sens Dennis Deletant, „Introduction. Romania, 1948-1989. An Historical Overview”, în *Romania and the Warsaw Pact. 1955-1989. Selected Documents*, Dennis Deletant, Mihail E. Ionescu (coord.), Politeia-SNSPA, București, 2004, pp.18-28, 29. Vezi și Lucian Leuștean, „Between Moscow and London : Romanian Orthodoxy and National Communism, 1960-1965”, *The Slavonic and East European Review*, vol.85, nr.3, 2007, p.494, 515. Vezi Iulius Mihai Ursu, „Waiting for the Brits. A History of the British Council in Romania (1938-2005)”, în *In and Out of Focus. Romania and Britain. Relations and Perspectives from 1930 to the present*, Dennis Deletant (coord.), Cavallioti, București, 2005, p.205.

³⁹ Lucian Leuștean, art. cit., pp.503-509.

⁴⁰ Dumitru Soare, „Vizita Prea Fericitului Părinte Patriarh Teoctist în Austria”, *Biserica Ortodoxă Română*, vol.105, nr. 7-8, 1987, pp.17, 32. Vezi și Alexandru I. Ciurea, Mihai Hau, „Vizita Prea Fericitului Părinte Patriarh Teoctist în Suedia”, *Biserica Ortodoxă Română*, vol.105, nr. 9-10, 1987, pp.81, 111.

⁴¹ Vezi de pildă, Dumitru Soare, art. cit., pp.13-174.

laice și religioase ale acesteia, insistă pe ideea existenței unei bune relații între statul român și religii, pe existența libertății religioase în România⁴².

Astfel, dacă înainte de 1990 activitățile transnaționale ale instituției religioase erau controlate de guvernul comunist și aveau un ritm evolutiv impus de evenimentele ce țineau de politica externă a statului român comunist, după 1990 lucrurile s-au schimbat de o manieră semnificativă. Transnaționalismul Bisericii Ortodoxe Române după 1990, chiar dacă rămâne într-o proporție considerabilă o construcție „de sus”, puternic controlat de instituția religioasă, faptul că iese de sub influența guvernamentală îi dă o dinamică deosebită. În discursul instituției religioase, activitățile sale transnaționale de după 1990 sunt prezentate drept acțiuni dependente în termeni de cauzalitate și ritm de evoluția prezenței credincioșilor români în afara frontierelor politice ale statului român.

Apropierea dintre Patriarhia de la București și structurile care se găseau în afara jurisdicției sale a constat dintr-o serie de pași, făcuți mai ales de către Biserica Ortodoxă Română: acte de „reparare a memoriei” precum anularea în septembrie 1990 a deciziei adoptate de Sinod în februarie 1950 de caterisire a Mitropolitului Visarion Puiu, simbolul „Bisericii libere”, a clerului, și efortul de a-i reface imaginea și de a-l transforma într-un „martir al Bisericii și al națiunii”, retragerea din funcții a Episcopilor instalați în timpul perioadei comuniste, Adrian Hrițcu și Victorin Ursache și instalarea unor noi ierarhi, practica co-celebrării la diferite ocazii aniversare sau a instalării de ierarhi pentru structurile ecleziale care se găseau sub jurisdicția Patriarhiei Române, promovarea unui discurs care pune accentul pe autonomia și libertatea comunităților românești din străinătate de a se organiza. Revenirea parohiei „Sfinții Arhangheli Mihail, Gavriil și Rafail” din Paris în comuniune cu Biserica Mamă a fost mai mult decât un moment ce a avut semnificații în planul autorității canonice, ci a contribuit totodată la corectarea imaginii Bisericii ca și corp fisurat și la sprijinirea efortului instituției religioase de a reconstrui în fapt nu o infrastructură transnațională fizică, obiectiv ce rămânea doar un pretext, ci de a reconstrui relațiile cu proprii credincioși, de a recâștiga un plus de legitimitate și în același timp de a valida evoluțiile postcomuniste cunoscute de către instituția religioasă.

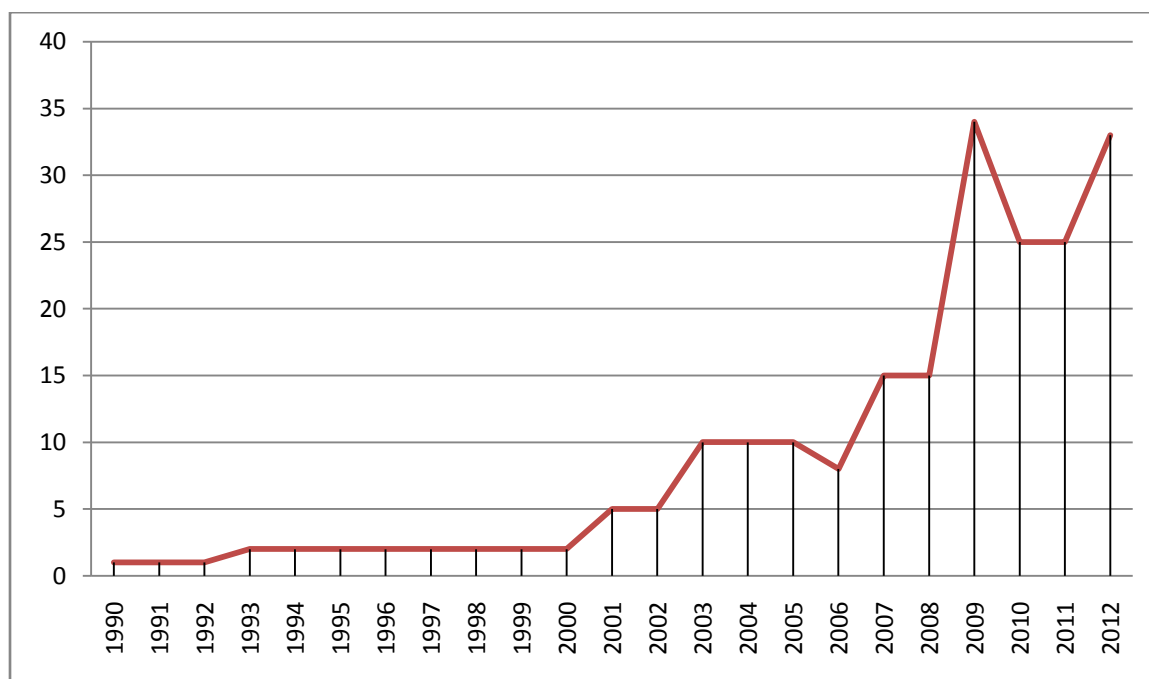
Am numit a doua direcție a reorganizării relațiilor dintre Biserica Ortodoxă Română și comunitățile ortodoxe românești din străinătate, „construcția” deoarece ea cuprinde mai ales activitățile de construcție propriu-zisă a unităților ecleziale din regiunile unde în 1990 instituția

⁴² Vezi în acest sens Dumitru Soare, art. cit., pp.15, 123-124.

religioasă nu avea structuri organizate. Astfel, analiza va fi îndreptată asupra creării/formării acelei părți din infrastructură ce are la bază comunitățile românești rezultate din emigrația numită „economică” ce a cunoscut o adevărată explozie după 1990.

Vom lua ca punct de plecare semnificativ pentru debutul propriu-zis al „construcției” perioada 2001-2003. Pentru evoluția ritmului acestei direcții vezi graficul următor:

Graficul nr. 6 – Dinamica evoluției numărului de parohii între 1990 și 2012

Dacă privim discursul instituției religioase referitor la crearea și/sau formarea parohiilor putem observa faptul că acest proces este explicat drept consecință a cererilor venite din partea credincioșilor rezidenți în regiunile și/sau orașele în care aceste noi structuri apar. Același discurs oficial explică crearea noilor episcopii drept consecințe ale „numeroaselor solicitări din partea clericilor și credincioșilor români (...) de a avea un păstor și un stăpân (...) pentru a răspunde nevoilor spirituale și pentru a reprezenta comunitățile românești în fața instituțiilor ecleziastice și a statului”⁴³. În fapt, după cum arată documentele organizatoare ale parohiilor, dar și practica celor

⁴³ „Mesajul Preafericitului Părinte Patriarh Daniel la hirotonia și întronizarea primului episcop ortodox român în Spania și Portugalia”, *Apostolia*, nr. 4-5, 2008, ediția online, http://www.apostolia.eu/articol_45/mesajul-preafericitului-parinte-patriarh-daniel-la-hirotonia-%C5%9Fi-intronizarea-primului-episcop-ortodox-roman-in-spania-%C5%9Fi-portugalia.html, verificat la 24.06.2011. Cristian Bostan, „Bisericile românești din Italia, în sărbătoare”, *Ziarul Lumina*, 22.05.2011, ediția online,

mai multe dintre ele, solicitarea serviciilor și implicării credincioșilor pentru funcționarea unităților ecleziale este în mod vizibil mai semnificativă în afara frontierelor României, dar ea este uneori, sau într-o proporție considerabilă rezultatul contextului însuși în care aceste structuri se organizează și funcționează. În acest fel, maniera de organizare (și sub anumite limite, de funcționare) a unităților ecleziale conferă instituției religioase din Europa Occidentală caracterul unei instituții religioase transnaționale negociate, construită și susținută „de jos”.

Construcția/reconstrucția, mobilitatea spațiului liturgic au o anumită contribuție la organizarea relațiilor dintre instituție și comunitate: este vorba în fapt despre o formă de manifestare a transnaționalismului de jos. Spațiul liturgic este cu adevărat construit și susținut de credincioși⁴⁴, iar mobilitatea face ca parohia să devină tot mai mult definită de relațiile dintre credincioși și dintre aceștia și instituție și mai puțin de spațiu, parohia nu este „teritorială” decât în plan secund. Spațiul nu este decât un pretext sau un context pentru a întări legăturile din interiorul comunității și a demonstra atașamentul acesteia față de instituția religioasă ca administrator al bunurilor spirituale ce fac comunitatea să existe.

Contribuția autorităților locale, mai ales în Italia, manifestată prin donația sau vinderea „pentru o sumă modică” a terenurilor pentru construirea de Biserici sau renovarea unor imobile pentru comunitățile românești, nu este deloc neglijabilă. Rațiunile pentru care aceste autorități au adoptat o atitudine binevoitoare față de Biserica Ortodoxă Română prezentă pe teritoriul Italiei sunt legate de utilitatea pe care acestea i-o atribuie în cadrul procesului de gestionare a prezenței și integrării românilor în societatea italiană. Este deja un fapt cunoscut absența reprezentanților statului român în timpul primilor ani ai emigrației românești în Occident și implicarea destul de slabă chiar și astăzi în gestionarea problemelor românilor din afara frontierelor țării. În acest context, Biserica a asumat, mai mult sau mai puțin forțat acest rol de gestionar sau a fost percepută astfel de către autoritățile statelor occidentale.

O posibilă explicație pentru sprijinul venit din partea autorităților politice românești pentru procesul de organizare a structurilor Bisericii în străinătate, fie că a fost vorba despre intervenții diplomatice, sau de sprijin financiar este aceea a capitalului de legitimitate pe care o alianță sau cel puțin o relație bună cu instituția religioasă îl poate aduce politicianilor. O altă

<http://www.ziarullumina.ro/articole:1836;0:57138;0:Bisericile-romanesti-din-Italia-in-sarbatoare.html>, verificat la 3.12.2011.

⁴⁴ „O biserică pentru românii din Rimini”, *Ziarul Lumina*, 8 aprilie 2010, ediția online, disponibil <http://www.ziarullumina.ro/articole:1834;0:36463;0:O-biserica-pentru-romanii-din-Rimini.html>, verificat la 22.11.2012.

explicație poate fi aceea că autoritățile românești identifică un ajutor considerabil în activitatea Bisericii în Europa Occidentală.

Astfel, cum au arătat exemplele analizate, nevoile instituției religioase în cadrul procesului de (re)organizare în afara frontierelor României devin contexte pentru întărirea resursei celei mai importante care asigură existența și relevanța instituției religioase ca actor social: atașamentul credincioșilor stimulat de implicarea lor în construirea și susținerea spațiului liturgic. Nevoile instituției religioase în cadrul procesului de (re)organizare devin ocazii pentru afirmarea publică a utilității sale și a pertinentei pentru organizarea vieții românilor emigrați și în același timp de a fi recunoscută ca atare de către alți actori ai spațiului public. Imaginea de „buni păstori” pe care canalele oficiale de comunicare ale Bisericii o proiectează reprezintă un alt mijloc de a construi nu doar o infrastructură fizică a Bisericii în străinătate, ci în egală măsură relațiile dintre credincioși și instituția religioasă.

A treia direcție, cea a hibridării privește integrarea parohiilor francofone, la origine catolico-ortodoxe în cadrul structurilor Mitropoliei Ortodoxe Române a Europei Occidentale și Meridionale. Relațiile dintre Patriarhia Română și comunitățile ortodoxe francofone, organizate în „Episcopia Ortodoxă Catholică din Franța” au început formal în martie 1988, când o delegație a acestei structuri ecleziiale discuta și în cele din urmă semna la 18 martie un document prin care se angaja în efortul de „a conforma viața, activitatea religioasă a ierahiei, a clerului și a credincioșilor cu doctrina, practica de cult și tradițiile canonice ale Bisericii Ortodoxe Universale”⁴⁵. Toate rapoartele referitoare la acest aspect publicate în *Biserica Ortodoxă Română* după 1988 menționează grija Patriarhiei Române pentru ca această structură eclezială să se conformeze din punct de vedere canonic cu ortodoxia universală⁴⁶. În timpul primei jumătăți a anilor 1990 neînțelegerile dintre Patriarhia Română și Episcopul Germain al Eparhiei Ortodoxe Catolice din Franța au determinat Sinodul Bisericii Ortodoxe Române „să-și retragă protecția canonică” pentru această structură eclezială lăsând totuși posibilitatea „pentru preoții și credincioșii care doresc să rămână sub jurisdicția noastră să găsească în timp alte mijloace”⁴⁷. În 1993 Sinodul acceptă cererea unui grup de preoți și diaconi ai vechii Episcopii Ortodoxe

⁴⁵ „Temei nr.5397/1988”, *Biserica Ortodoxă Română*, vol.106, nr. 5-6, 1988, p.172.

⁴⁶ „Temei nr.8264/1988”, *Biserica Ortodoxă Română*, vol.106, nr. 11-12, 1988, p.150. Vezi și, Toader Doroftei, „Din viața comunităților ortodoxe române de peste hotare”, *Biserica Ortodoxă Română*, vol.107, nr. 7-10, 1989, p.71.

⁴⁷ „Temei nr.3083/1991”, *Biserica Ortodoxă Română*, vol. 109, nr. 10-12, 1991, p.221. Vezi și „Temei nr.423/1993”, *Biserica Ortodoxă Română*, vol. 111, nr. 1-3, 1993, p.142.

Catolice din Franța, constituiți la vremea respectivă într-o dioceză, de a se integra în Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Europei Occidentale⁴⁸. Ar fi de menționat faptul că la acel moment, Arhiepiscopia se afla în plin proces de reorganizare, Episcopul Adrian Hrițcu fusese depus din funcțiile sale, iar structura eclezială se găsea sub conducerea directă a Patriarhiei de la București. Acceptarea sau integrarea acestor comunități se dovedea destul de utilă pentru structura în construcție ce avea nevoie de un număr considerabil de parohii pentru a deveni Episcopie și apoi Mitropolie.

Fără a fi foarte clar în ce măsură elementele de origine „galică”/catolică au fost resorbite în cadrul ritului practicat de unele dintre aceste comunități, importanța acordată tradiției „galice” și a legăturii sale cu ortodoxia primului mileniu reprezintă unul dintre punctele importante asupra cărora insistă discursul reprezentanților instituției religioase. Cu toate acestea, un aspect cheie pe care discursul Bisericii Ortodoxe Române își propune să-l ilustreze și care funcționează mai mult ca un corector pentru insistența asupra „galicității” este efortul de a sublinia atașamentul preoților francezi pentru cultura și tradiția românilor: aceștia locuiesc pentru un timp sau vizitează România, cunosc tradițiile, cultura și teologia ortodoxă românești, la dezvoltarea cărora uneori contribuie⁴⁹, altfel spus, aceștia sunt „francezi cu inimă română” sau „Galo-Români”⁵⁰. Formula pare să răspundă cel mai bine cererilor de a face compatibilă natura acestor structuri ecleziale cu atașamentul instituției religioase pentru românităte. Pe de altă parte, componenta franceză/occidentală a acestor parohii se arată utilă pentru demonstrarea deschiderii Bisericii Ortodoxe Române spre multiculturalism și a atașamentului său pentru universalitatea ortodoxiei. Din acest punct de vedere, parohiile ortodoxe francofone asumă rolul de „a mărturisi ortodoxia în Occident și Occidentul în sânul Bisericii Ortodoxe”.

⁴⁸ „Temei nr.3695/1993”, *Biserica Ortodoxă Română*, vol. 111, nr. 7-9, 1993, p.207. O cerere individuală a unui preot francez este menționată spre sfârșitul anului 1993, „Temei nr.6325/1993”, *Biserica Ortodoxă Română*, vol.111, nr. 10-12, 1993, p.204.

⁴⁹ „Doi galo-români”, Emisiune Radio „Vocea diasporei române”, 12.12.2010, fișier audio disponibil la, <http://voceadiasporei.mitropolia.eu/2010/12/10-doi-galo-romani-12-12-2010/>, verificat la 23.05.2012.

⁵⁰ Vezi, „Un român de origine franceză”, Emisiunea „Vocea română din lume”, 2.01.2011 disponibil la <http://voceadiasporei.mitropolia.eu/2011/01/13-un-roman-de-origine-franceza-2-01-2011/>, verificat la 23.05.2012.

Capitolul al IV-lea – Identitatea între național și transnațional

Acest capitol își propune să analizeze maniera în care Biserica Ortodoxă Română reușește să se poziționeze între atașamentul pentru românită ce reprezintă elementul central în cadrul discursului său și contextul transnațional al prezenței în Europa Occidentală.

Proiectele „școala parohială” și „taberele de tradiție și spiritualitate ortodoxă”, organizate de Mitropolie, sunt probabil expresia cea mai coerentă a manierei în care funcționează în domeniul educației parteneriatul între instituția religioasă și statul român. Proiectul „școala parohială”, chiar dacă este încă la început reprezintă ilustrarea cea mai clară a capacității Bisericii Ortodoxe Române de a organiza structuri educaționale paralele sistemului public de învățământ al țărilor gazdă. Mai mult decât o formă de asumare a unui rol în procesul educativ, proiectul menționat este în același timp expresia însăși a recunoașterii acestui rol pentru Biserică de către statul român. Altfel spus, lăsând responsabilitatea educației tinerelor generații în seama Bisericii, Statul recunoaște în aceasta un partener indispensabil în cadrul procesului de gestionare a situației comunităților de români din Europa Occidentală.

Putem identifica cel puțin două posibile rațiuni practice care au motivat Statul român în dezvoltarea unui astfel de parteneriat cu Biserica Ortodoxă Română: infrastructura eclezială mai bine dezvoltată de care aceasta dispune prin comparație cu oricare alt actor care derulează activități în sau în colaborare cu românii emigranți, și, mai mult decât infrastructura propriu-zisă care facilitează accesul fizic în cadrul comunității, un alt aspect ce face diferența este accesibilitatea instituției religioase în cadrul comunităților cu ajutorul mesajului religios care însoțește procesul educativ.

Dincolo de parteneriat, sau mai degrabă mulțumită acestuia, proiectul „școala parohială” ilustrează maniera în care două tipuri de mesaje, unul având drept scop transmiterea elementelor de natură lingvistică și culturală românești, iar celălalt transmiterea unor conținuturi religioase particulare, sunt în fapt combinate. Proiectul este o confirmare din partea puterii seculare a caracterului de „Biserică națională” care a fost refuzat instituției religioase în toată perioada de tranziție postcomunistă, venind astfel să confirme faptul că ortodoxia, limba și cultura română sunt ingredientele care compun identitatea românească. Statul recunoaște instituției religioase rolul de actor principal având capacitatea de a gestiona transmiterea către noile generații de români aflați în afara țării ceea ce înseamnă „identitate românească”.

Taberele pentru copii și tineri sunt alte forme organizate în care cateheza și transmiterea valorilor culturale românești sunt combinate. Organizate la Tismana din 2006, la Neamț din 2009, Bușteni din 2013⁵¹, taberele reunesc copii și tineri români și occidentali provenind din Italia, Franța, Germania, Statele Unite, Elveția, Danemarca, Irlanda, Spania dar și România. Mai mult decât o formă de a gestiona prezența românilor într-un context transnațional, taberele sunt practici transnaționale ele-însele. Stabilind un contact fizic și regulat între tinerii membri ai comunităților ortodoxe occidentale și „țara lor de origine”, taberele de spiritualitate și tradiție ortodoxă contribuie la crearea spațiilor transnaționale care leagă țările de reședință cu România.

Cu mai multe ocazii, Mitropolitul Iosif a încercat prin discursul său să sublinieze rolul important al Bisericii în procesul de formare a tinerelor generații, asumând o poziție centrală în cadrul gestionării „unei crize identitare inevitabile”. Cu scopul de a ilustra mai bine contaminarea permanentă dintre educația catehetică și transmiterea „valorilor culturale românești” ar trebui să avem în vedere textele care se adresează în primul rând membrilor comunității⁵², pe care discursul instituției religioase încearcă să îi facă conștienți de importanța de a transmite noilor generații nu doar cele două tipuri de valori (ortodoxe și românești), dar în același timp și strânsa lor legătură devenită uneori suprapunere.

Metodele pedagogice folosite de către parohiile ortodoxe românești din Europa Occidentală par a fi mai degrabă consecința contaminării cu elementele specifice contextului occidental sau cu exemplele Bisericii Romano-Catolice. Împrumuturile sau influențele de această natură sunt absolut normale și sunt exemple ale modului în care contextul își aduce contribuția la maniera în care instituția religioasă răspunde nevoilor de construire a identității religioase ale credincioșilor săi.

Un alt context pe care instituția religioasă îl folosește pentru formarea catehetică a credincioșilor săi este asociația de tineret a Mitropoliei, „Nepsis”. Tipul particular de educație pe care contextul Nepsis îl propune este acela care combină cateheza cu anumite aspecte ale educației civice și ale asistenței psihologice. Mai mult decât un transnaționalism al ortodoxiei românești, membrii Nepsis promovează și ilustrează un transnaționalism panortodox, prin

⁵¹ „Tabăra internațională de tradiție și spiritualitate”, disponibil la <http://www.educatie-catehetica.ro/activitati/tabara-traditie-spiritualitate.html>, verificat la 10.05.2013.

⁵² Vezi „Serbarea de sfârșit de an al Școlii parohiale”, disponibil la <http://www.bisericasfintiromani.com/>, verificat la 15.05.2013. „Obiective Didactice”, disponibil la <http://bisericortodoxadublin.com/scoala.html>, verificat la 10.05.2013. Vezi și „Școala parohială”, disponibil la <http://www.parohiasfanastasia-genzano.it/gradinuta-parohiala>, verificat la 15.05.2013.

implicarea tinerilor ortodocși români, membrii Nepsis în acțiunile SYNDESMOS, federația mondială a tineretului ortodox.

Preocuparea instituției religioase pentru educația catehetică a credincioșilor săi, inclusiv a adulților poate fi explicată dacă avem în vedere contextul în care unitățile ecleziale își desfășoară activitatea în Occident. Astfel, putem vorbi despre societăți pe care sociologii le caracterizează drept seculare, dar unde Bisericele locale acordă o importanță considerabilă activităților catehetice. Redescoperirea catehezei în Europa Occidentală este consecința faptului că, pe de o parte instituția religioasă, sau mai degrabă structurile care există în Europa Occidentală înțeleg riscul pierderii credincioșilor în cadrul unor societăți în care religia nu mai este de mult decât una dintre numeroasele viziuni alternative asupra lumii, iar pe de altă parte, experiențele și strategiile folosite de către Bisericele locale pot, cel puțin în domeniul educației, constitui modele fezabile. Contaminările cu experiența catolică în domeniul educației sunt vizibile mai ales în Franța, unde există mai multe parohii francofone⁵³. Altfel spus, această redescoperire a catehezei este ilustrarea diferenței dintre o societate în care religia este, sau este percepută încă de către instituția religioasă ca fiind „dată”. Moștenită, și societățile în care religia nu este decât una dintre alegerile posibile. În acest fel, redescoperirea catehezei este un exemplu pentru maniera în care organizarea transnațională a Bisericii are consecințe în domeniul practicilor și activităților în care actorul religios se angajează.

După cum sublinia sociologul Mirel Bănică în cazul pelerinajelor desfășurate în România după 1989, acestea îi reuniau pe „cei rătăciți”, care, drept consecință a șocului tranziției erau în căutarea reperelor, a redescoperirii sensului, care făceau apel la religios pentru a umple un gol sau pentru a identifica soluții de supraviețuire. Pentru românii emigrați după 1989 în statele Europei Occidentale, șocul a fost dublu, tranziția eșuată în România a fost urmată de necesitatea de a face față unui context străin și puțin familiar. În acest cadru al fluidității activității precum pelerinajele ca formă de exprimare a religiozității devin practici prin care instituția religioasă, prin monopolul din ce în ce mai vizibil asupra organizării, asumă un rol central în construirea politicilor de supraviețuire⁵⁴. Ca furnizor de resurse simbolice și religioase, dintre care pelerinajul este numai unul dintre canalele prin care se face comunicarea cu sacrul, instituția

⁵³ Vezi „Catéchèse Adultes”, <http://orthometz.fr/enseignement/conferences-adultes.html>, verificat la 15.05.2013.

„Catéchèses Jeunes”, <http://orthometz.fr/enseignement/catecheses-jeunes.html>, verificat la 15.05.2013.

⁵⁴ „Pelerinajul la Padova, moment de bucurie sufletească”, <http://www.episcopia-italiei.it/pelerinaje/?p=304>, verificat la 3.02.2013.

religioasă mizează pe obținerea și conservarea atașamentului credincioșilor. Având monopolul asupra canalelor de mediere a contactului cu sacralul⁵⁵, cu sensul, instituția religioasă instituția religioasă încearcă să-și păstreze în esență relevanța socială.

Dincolo de rolul de furnizor de bunuri simbolice pe care instituția religioasă îl asumă în cazul pelerinajelor, un alt aspect prin care acestea devin contexte utile este reprezentat de exercițiul socializării în cadrul comunității, fie ea ortodoxă, inter-ortodoxă sau inter-creștină. Oferind cadrul pentru socializare, Biserica nu realizează doar interconexiunea între anumite forme de manifestare ale religiozității și diferite forme de interacțiune (agapa, plimbările în natură⁵⁶, programele culturale⁵⁷), dar reușește în același timp să asume încadrarea lor. Altfel spus, Biserica este asociată unui spațiu al familiarității și al construirii comunității⁵⁸, a relațiilor cu ceilalți ca manieră de abordare a situației de imigrant.

În ceea ce privește asocierea dintre practica venerării relicvelor și aceea a pelerinajelor, miza instituției religioase vizează efortul de argumentare a faptului că ortodoxia nu este străină spațiului Europei Occidentale. Pentru aceasta, instituția religioasă apelează o formă de argumentare bazată pe existența urmelor materiale: relicvele sfinților din primul mileniu creștin⁵⁹, printre care Sfântul Ioan Cassian, ale cărui relicve atrag pelerinii români la Marsilia și care este considerat „sfântul român”⁶⁰ sau „stră-român”⁶¹. La fel de frecvente sunt și pelerinajele

⁵⁵ Vezi de exemplu impresiile pelerinilor, „Acest pelerinaj a fost o experiență plăcută de unire cu Hristos”, „cred că încep să înțeleg mai bine cuvântul care spune că suntem chemați pentru a ne sfinți”, „Pelerinaj Nepsis la Mănăstirea de la Bussy en Othe”, *Apostolia*, nr. 37, 2011, http://www.apostolia.eu/articol_535/pelerinaj-nepsis-la-manastirea-de-la-bussy-en-othe.html, verificat la 10.11.2012.

⁵⁶ Vezi, Mihai Motfolea, „Tinerii din Nepsis în pelerinaj la Terni, cu ocazia hramului parohiei”, *Apostolia*, nr. 32, 2010, http://www.apostolia.eu/articol_442/tinerii-din-nepsis-in-pelerinaj-la-terni-cu-ocazia-hramului-parohiei.html, verificat la 10.11.2012.

⁵⁷ „Tinerii Nepsis în pelerinaj la Albano-Genzano”, <http://episcopia-italiei.it/nepsis/?p=614>, verificat la 3.02.2013.

⁵⁸ „Mulțumim Domnului pentru această mare binecuvântare, sperăm ca astfel de momente să întărească comuniunea cu sfinții dar și legătura între comunitățile noastre pe teritoriul Italiei”, Vasile-Timiș Cirié, „Pelerinaj Amalfi-Salerno. Pe urmele sfinților Apostoli Andrei și Matei”, <http://www.episcopia-italiei.it/pelerinaje/>, verificat la 3.02.2013. „Pelerinajul a reprezentat (...) și o ocazie de comuniune și unitate a credincioșilor pelerini”, Ioan Coman, Ionică Saghin, „Pelerinajul parohiilor din Florența și Prato la Roma”, <http://www.episcopia-italiei.it/pelerinaje/?p=302>, verificat la 15.02.2013.

⁵⁹ Centrul de Pelerinaje al Episcopiei Ortodoxe Române a Italiei „Sfinții Apostoli Pentru și Pavel”, „2-3 aprilie 2011. Pelerinaj la Roma”, „9-10 aprilie 2011. Pelerinaj la Roma”, <http://www.episcopia-italiei.it/pelerinaje/>, verificat la 5.10.2012.

⁶⁰ Dumitru Horia Ionescu, „Pelerinaj la Marsilia”, *Ziarul Lumina*, 24.07.2011, <http://ziarullumina.ro/jurnal-de-calatorie/pelerinaj-la-marsilia>, verificat la 20.11.2012.

⁶¹ „Pelerinaj la moaștele Sfântului Ioan Casian – Marsilia, 1-2 mai 2010”, *Apostolia*, nr. 26, 2010, http://www.apostolia.eu/articol_459/pelerinaj-la-moaștele-sfantului-ioan-casian---marsilia-1-2-mai-2010.html, verificat la 3.02.2013.

având drept scop venerarea unor sfinți locali, Sfântul Columban, Apostolul Scoției⁶², Sfântul Ciaran (Irlanda)⁶³, Sfântul Ilie din Sicilia, Sfântul Ilie din Calabria⁶⁴, Sfântul Cloud⁶⁵.

Deosebit de interesantă este și maniera în care viața sfinților menționați este povestită astfel încât discursul subliniază legăturile, contactele între aceștia dincolo de o serie de limite precum frontierele, etniile, națiunile, construind astfel imaginea unui tip de „transnaționalism al sfinților”⁶⁶. Sugestiv este și faptul că un număr considerabil de parohii ortodoxe românești își aleg drept protectori un sfânt român sau care se bucură de un cult destul de răspândit pe teritoriul României și un sfânt local occidental⁶⁷. Cu toate acestea, multe alte parohii au ca protectori sfinți români locali legați de anumite regiuni din România⁶⁸. Acest fapt poate ilustra situația unei Biserici care încearcă să găsească o cale de mijloc între puternicul atașament pentru simbolurile națiunii și situația sa de instituție care operează într-un context transnațional: Biserica nu vrea să piardă avantajele rezultate din confuzia națiune-confesiune, dar în același timp înțelege necesitatea de a găsi ancore pentru a facilita integrarea comunităților ortodoxe românești în țările de rezidență. În Italia, o atenție deosebită este acordată mai ales „sfinților italo-greci”, „călugări de tradiție bizantină”, emigrați între secolele al VIII-lea – al IX-lea în Calabria din fața

⁶² „Credincioșii din Glasgow, în pelerinaj pe insula Iona”, *Ziarul Lumina*, 8.06.2011,

<http://ziarulumina.ro/actualitate-religioasa/credinciosii-din-glasgow-pelerinaj-pe-insula-iona>, verificat la 5.10.2012.

⁶³ „Nepsis-Pelerinaj în Irlanda”, <http://lacasuriortodoxe.over-blog.com/article-30225780.html>, verificat la 20.11.2012.

⁶⁴ „Pelerinaj Civitavecchia – Calabria și Bivongi, 30 aprilie-1 mai 2011”, <http://www.episcopia-italiei.it/pelerinaje/>, verificat la 5.10.2012.

⁶⁵ „Vénération des reliques de Saint Cloud”, *Feuillet Saint Jean Cassien*, nr. 265-266, 2006, p.22.

⁶⁶ În acest fel, Sfântul Patrick al Irlandei în timpul călătoriilor sale intră în contact cu viața monastică organizată în Galia de către Sfântul Ioan Cassian și este puternic influențat de exemplul Sfântului Germain pe care îl cunoaște la mănăstirea Auxerre, „Sfântul Patrick”, disponibil la <http://bisericaortodoxadublin.com/sfinti.html>, verificat la 20.05.2013. Sfânta Geneviève din Paris este „în comuniune cu Sfântul Simeon Stilitul”, „Conférence du Père Archimandrite Syméon higoumène du Monastère Saint Silouane à l'UNESCO - le 24/05/2001 – Vécu de la Tradition et de la Spiritualité orthodoxe en France”, disponibil la <http://www.aeof.fr/uploads/file/1ere%20Journee%20Orthodoxie%20en%20France/1ereJourneede-OrthodoxieEnFranceConferencePereSymeon-lecture.pdf?PHPSESSID=160fdde4876d63a0f8cdd7ac3e024275>, verificat la 10.05.2013.

⁶⁷ „Sfânta Paraschiva și Sfânta Geneviève” (Paris), „Sfântul Apostol Andrei și Sfântul Materne” (Aalst), „Sfântul Gheorghe și Sfântul Maurice” (Savièse), „Sfântul Alò și Sfânta Paraschiva” (Terni), „Sfântul Ierarh Calinic de la Cernica și Sfântul Patrick” (Cork), „Sfântul Nicolae și Sfânta Brigit de Kildare” (Galway), „Sfânta Mucenică Filoteia și Sfântul Beda” (Norwich), „Sfântul Vasile cel Mare și Sfântul Ludger” (Arnhem), „Sfântul Ioan Botezătorul și Sfântul Alban” (Luton). Sunt și cazuri în care parohiile adoptă ca protectori doar sfinți locali, „Sfântul Columba” (Dublin), „Sfântul Ierarh Léon de Catania” (Alcamo), „Sfântul Mucenic Ciprian de Cartagina” (Biella).

⁶⁸ „Sfânta Paraschiva de la Iași” (Eindhoven), „Sfântul Teotim de la Tomis” (Giaveno), „Sfântul Bretanion Episcopul Tomisului” (Limbiate), „Sfântul Cuvios Ioan de la Prislop” (Marcelina), „Sfântul Ierarh Andrei Șaguna, Mitropolitul Transilvaniei” (Romano Lombardo), „Sfântul Pahomie de Gledin, Episcopul Romanului” (Santhià), „Sfântul Cuvios Gerige de la Cernica” (Chivasso), „Sfântul Voievod Ștefan cel Mare” (Pinerolo), „Sfântul Cuvios Paisie de la Neamț” (Liverpool).

„opresiunii iconoclaste și a atacurilor musulmanilor”⁶⁹. În toate aceste exemple ideea centrală rămâne aceea a familiarității ortodoxiei cu spațiul Europei Occidentale, familiaritate pe care prezența sfinților comuni ai Estului și Vestului creștin vine să o confirme și să o susțină.

În ceea ce privește maniera în care cercetarea, identificarea și punerea în valoare a „dovezilor” prezenței ortodoxe în Occident contribuie la susținerea poziției importante a Bisericii în contextul migrației, relicvele sunt totodată forme prin care credincioșii, ca ortodocși reușesc să-și gestioneze familiarizarea cu un spațiu străin sau cel puțin diferit prin identificarea cu o ortodoxie care este „acasă” în Occident. Este vorba în fapt despre un remarcabil potențial integrativ pe care ortodoxia reușește să îl activeze și care nu poate fi asumat, exploatat sau înlocuit de nicio altă instituție laică. „Acasă” este acolo unde strămoșii (în acest caz strămoșii religioși, cei care mărturiseau aceeași credință) au trăit. O situație particulară identificabilă în Franța și în Austria este reprezentată de pelerinajele anuale la cimitirele românești precum Soultzmatt (Alsacia), „unde se odihnesc în pace 687 de soldați români căzuți pe câmpul de onoare în timpul Primului Război Mondial și prizonieri de război pe pământul Alsaciei și Lorenei”⁷⁰. Alte locuri similare sunt cimitirele militare de la Haguenau (Strasbourg) și de la Drieuze (Nancy)⁷¹, și pe teritoriul Austriei la Tulln, Zwetendorf, Kaisersteinbruch⁷². Am propus considerarea acestui tip de pelerinaj drept o formă de manifestare a transnaționalismului memorial. Ideea centrală pare a fi aceea că unitatea națiunii asupra căreia Biserica asumă rolul de garant nu este limitată la frontierele României, ci cuprinde toate spațiile unde se găsesc urme ale prezenței românilor. Chiar dacă răspunde aceluiași obiectiv, de a facilita psihologic integrarea românilor emigrați în societatea franceză⁷³, prin comparație cu pelerinajele având drept destinație sfinții/martirii primului mileniu creștin (strămoșii religioși), acest tip de pelerinaj aduce în prim-plan dimensiunea etnică (strămoșii etnici-români), altfel spus, românitatea și în plan secund dimensiunea religioasă, ortodoxia. Cele două rămân totuși profund legate, instituția mizând în

⁶⁹ „Pelerinaj Civitavecchia – Calabria și Bivongi, 30 aprilie-1 mai 2011”, <http://www.episcopia-italiei.it/pelerinaje/>, verificat la 5.10.2012.

⁷⁰ „Soultzmatt – le pèlerinage annuel”, *Feuillet Saint Jean Cassien*, nr. 164, 2004, p.3.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Toader Doroftei, „Din viața parohiilor ortodoxe române de peste hotare”, *Biserica Ortodoxă Română*, vol.106, nr. 3-4, 1988, p.67.

⁷³ „Simțim prezența lor. Dar este în același timp un moment de convivialitate care ne permite să ne regăsim, sa ne regăsim originile”, „L'interview du Lundi : Emil Tanca et le martyre des soldats roumains”, *L'Alsace*, Luni, 21 mai 2012.

fapt tocmai pe această legătură pentru a asuma rolul de gestionar al memoriei oricărei prezențe românești în Occident.

Pelerinajele având drept destinație România pot fi clasificate în două tipuri, după formele de activitate secundare asociate: pelerinajele-tabere, dedicate copiilor și tinerilor, ce se afla în principal în sarcina asociației Nepsis, și pelerinajele care se adresează adulților, mai ales străinilor (converși sau nu la ortodoxie), organizate de către asociația Axios, uneori cu ajutorul voluntarilor Nepsis. Astfel, instituția religioasă devina canalul prin care cunoașterea României devine accesibilă, instituția religioasă gestionează construirea și conservarea identității emigranților, ea este cea care face selecția materialului ce umple matricea identitară.

Importanța taberelor de tradiție și spiritualitate românească pentru construirea identității tinerelor generații este subliniată de discursul instituției religioase: „pentru majoritatea participanților la eveniment din diaspora, România era doar țara părinților lor – înainte de a participa la eveniment, cei mai mulți dintre ei se raportau la România doar prin intermediul părinților lor (...). După ce au participat la tabăra Tismana 2006, România este acum țara pe care o cunosc, unde au acum prieteni, despre care au propriile amintiri, unde au învățat ce înseamnă să fii român și să îți asumi această identitate”⁷⁴.

Pelerinajele organizate în România de către Nepsis în colaborarea cu asociația Axios se adresează în principal străinilor reprezentând „o bună ocazie pentru a cunoaște o față nevăzută a României”, sau pentru preoții și credincioșii Mitropoliei „de a cunoaște mai bine Biserica căreia aparțin”, în timp ce pentru români este „un apel de a nu-și uita rădăcinile, sfinții, tradiția”⁷⁵. Datorită legăturii istorice cu ortodoxia, România devine un spațiu sacru și contactul cu această țară devine similar contactului pe care pelerinul îl are la întâlnirea cu relicvele sfinților, având uneori un efect cathartic, contribuind la construirea comunității și a comuniunii între persoane aparținând unor confesiuni sau spații diferite. Rolul pe care instituția religioasă îl asumă în organizarea pelerinajelor este acela de garant autorizat de a asigura medierea contactelor pe care pelerinii le au cu „ordinea ancestrală”, dar și acela de a conserva în spațiul românesc și de a reproduce în bisericile locale din Occident. Controlând formele de practică ancestrală a credinței

⁷⁴ Mitropolia Ortodoxă Română a Europei Occidentale și Meridionale. Centrul de Cooperare Educativă pentru Românii din Europa Occidentală și Meridională, „Tabăra internațională de tradiție și spiritualitate ortodoxă Tismana 2007”, p.3, disponibil la <http://www.educatie-catehetica.ro/activitati/tabara-traditie-spiritualitate.html>, verificat la 15.05.2013.

⁷⁵ Constantin Popescu, „Jurnal de pelerin acasă”, *Apostolia*, nr. 45, 2011, http://m.apostolia.eu/ro/articol_700/jurnal-de-pelerin-acasa.html, verificat la 15.01.2013.

și maniera de a accede la acestea, instituția religioasă își asigură capitalul de legitimitate și pertinența în relația cu noii convertiți.

Capitolul al V-lea – Concluzii finale

În 1992, Patriarhul Teoctist afirma că „Biserica noastră a luptat întotdeauna cu determinare și va continua să lupte pentru ca frontierele autocefaliei să nu rămână atașate frontierelor politice ale statului, ci mai degrabă frontierelor neamului românesc și ale credinței ortodoxe”⁷⁶. Această frază exprimă într-o manieră concentrată viziunea Bisericii Ortodoxe Române, sau, mai corect, a reprezentanților săi, asupra ceea ce în general literatura numește „transnaționalism”, altfel spus un puternic atașament față de ideea de națiune, care devine motorul însuși a oricărei activități ce are drept scop prezența românilor în afara frontierelor politice ale statului român. Fraza exprimă în egală măsură transformările pe care evoluțiile și mișcările transnaționale le pot produce în viziunea Bisericii despre ceea ce înseamnă națiune/neam. Astfel, practicile transnaționale fac din națiune o formă de comunitate care este mai puțin atașată unui teritoriu particular, ci mai ales elementelor abstracte care o compun: limba, cultura și mai ales tradiția religioasă. Importanța frazei menționate rezidă deci în caracterul său programatic-profetic, în condițiile în care reprezentanții instituției religioase mărturisesc în mai multe rânduri o adevărată „teamă” față de construirea strategiilor.

Astfel, primele două interogații pe care cercetarea le abordează în cadrul celui de-al doilea capitol își propun să clarifice o serie de aspecte privind motivațiile care au ghidat și factorii care au susținut decizia instituției religioase de a-și (re)organiza/(re)construi relațiile cu structurile ortodoxe românești din străinătate după căderea regimului comunist în România. Astfel răspunsurile pe care le-am formulat pentru primele două interogații ale cercetării, mai mult decât simpla identificare și indicare a factorilor și motivațiilor sugerează două aspecte suplimentare: pe de o parte faptul că separarea factori-motivații, unde factorii sunt în mod particular exogeni, iar motivațiile endogene, nu este întotdeauna destul de clară când este vorba despre decizia instituției religioase de a-și (re)organiza relațiile cu ortodocșii români din străinătate, ci este vorba mai degrabă despre o permanentă interdependență, iar pe de altă parte,

⁷⁶ „Biserica Ortodoxă Română și exercitarea autorității sale canonice asupra diasporei ortodoxe române din anul 1948 și până astăzi”, *Biserica Ortodoxă Română*, vol.110, nr. 11-12, 1992, pp.136-137.

categorizările micro-macro pentru identificare grupelor de factori-motivații, ilustrează la rândul lor o relație de interdependență. În cele din urmă, cele două situații indică faptul că decizia instituției religioase rezultă din combinația unor elemente prezente în toate cele patru categorii, în interiorul și în afara actorului, la nivel macro și micro.

În ceea ce privește a treia interogație a cercetării, care au fost mecanismele, instrumentele și resursele la care Biserica Ortodoxă Română a apelat pentru a-și (re)organiza relațiile cu românii ortodocși din străinătate, am identificat trei tipuri de direcții pe care instituția religioasă le-a urmat pentru a-și reconstrui infrastructura transnațională după 1990: recuperarea, construcția și hibridarea. Cele trei direcții reprezintă în fapt trei contexte diferite care ilustrează tipurile de mecanisme, instrumente și resurse pe care Biserica le-a folosit în cadrul procesului menționat. Între cele trei direcții există similitudini, dar și diferențe legate de mai multe aspecte contextuale precum natura comunităților, perioada temporală, condițiile sociale, culturale ce caracterizează situațiile analizate. În acest fel, instrumentul cheie folosit în toate cele trei cazuri este discursul, dar putem observa o serie de evoluții și transformări pe care acesta le cunoaște de-a lungul perioadei analizate și a contextelor abordate. Putem observa aceeași situație în cazul resurselor – atașamentul credincioșilor pentru instituția religioasă și nevoile lor spirituale. Diferența semnificativă privind contextele este vizibilă mai ales în cazul mecanismelor folosite: recuperare, construcție/reconstrucție, hibridare.

Ultima interogație a cercetării, centrată pe evoluțiile raportului națiune-confesiune și transformările pe care acesta le-a cunoscut în cadrul procesului de construcție identitară a fost explorat de o manieră detaliată în cadrul celui de-al patrulea capitol. Relația instituției religioase cu transnaționalismul nu poate fi clasată de o manieră definitivă; aceasta depinde mai ales de domeniul despre care vorbim. Dacă în ceea ce privește chestiunea organizatorică instituția religioasă identifică în cadrul interacțiunilor transnaționale o oportunitate pentru (re)asumarea unei poziții centrale în spațiul public, chestiunile referitoare la identitate sunt diferite. Domeniul educației ilustrează două situații paradoxale sub mai multe aspecte: pe de o parte strânsa alianță cu Statul în organizarea infrastructurii, promovarea confuziei între transmiterea valorilor culturii românești și cateheză, și, implicit între românită și ortodoxie, și, pe de altă parte dezvoltarea unui sistem de educație catehetică independent, utilizând metode pedagogice moderne și diverse, uneori consecință a contaminării cu exemplul Bisericilor locale din noile țări de rezidență, promovând ecumenismul creștin și inter-ortodox în formarea identitară a tinerilor. O situație

similară poate fi identificată în cazul practicii pelerinajului, un alt context pentru construirea unei identități care încearcă să exploreze și să armonizeze atașamentul pentru românităte cu acela pentru ortodoxia și creștinismul universale: efortul instituției religioase de a asuma rolul de actor central în crearea și/sau conservarea legăturilor fizice cu țara de origine, cu tradițiile și cultura acesteia, cu „sacralitatea” ei este completat de efortul aceleiași Biserici de a identifica în context european occidental urmele fizice ale prezenței ortodoxiei și chiar ale românității și de a le pune în relație cu ortodoxia/creștinismul universal și în egală măsură cu elementele culturii europene.

Context printre altele pe care actorul religios îl folosește pentru a rămâne pertinent, și chiar mai mult decât atât pentru a-și asigura monopolul pe piața furnizorilor de sens, într-un context în mișcare, transnaționalizarea poartă toate semnele transformărilor pe care instituția religioasă le-a cunoscut: întârzierile legate de gestionarea trecutului recent, dominația discursului național(ist), alianța cu puterea laică – dar sfârșește prin a oferi ea însăși noi strategii și modele destul de fezabile în „lupta” împotriva pierderii unui rol public central pentru actorul religios. Contextul transnaționalizării reprezintă un bun studiu de caz pentru analiza strategiilor de supraviețuire a instituțiilor religioase în modernitatea avansată. Experiențele cunoscute de către Biserica Ortodoxă Română în Europa Occidentală pot ajuta instituția religioasă să construiască răspunsuri mai bune în fața provocărilor similare care vor apărea sau care au apărut deja și în societatea românească.

Prin răspunsurile la interogațiile cercetării am reușit în același timp să demonstrăm faptul că Biserica Ortodoxă Română nu este doar o Biserică asupra căreia „se acționează”, supusă prin tradiție autorității laice, ci este mai ales un actor-agent, sau o Biserică ce acționează. Cercetarea a demonstrat faptul că infrastructura europeană transnațională a forțat instituția religioasă să acționeze nu doar pentru ea-însăși, în domeniile legate de chestiunile religioase, ci uneori să înlocuiască și alți actori ai spațiului public în funcțiile lor.

Un alt aspect pe care răspunsurile la interogațiile cercetării l-au demonstrat este legat de opțiunea pentru analiza dimensiunii instituționale a religiei și intenția de a prezenta nu sfârșitul acesteia, ci mai ales reamenajările și strategiile de supraviețuire. Strategia pe care Biserica Ortodoxă Română a identificat-o și aplicat-o în comunitățile sale din Europa Occidentală pare a fi aceea a reorientării spre credincioși, pe care îi percepe ca pe o sursă de legitimitate și validare a poziției sale ca actor social.

Având ca subiect raporturile dintre Biserica Ortodoxă Română și comunitățile sale din Europa Occidentală în perioada care a urmat căderii regimului comunist în România, din punct de vedere tematic, cercetarea asuma sarcina de a „recupera” ortodoxia ca tradiție religioasă pertinentă pentru ilustrarea manifestării transnaționale a religiei instituționalizate și totodată de a completa o breșă existentă în literatura care abordează evoluțiile postcomuniste ale Bisericii Ortodoxe Române. În ciuda complexității studiului de caz selectat, Mitropolia Ortodoxă Română a Europei Occidentale și Meridionale, ce reproduce aspecte identificabile mai mult sau mai puțin în toate celelalte situații ne-selectate, acesta rămâne totuși un singur caz, o porțiune bine delimitată dintr-o realitate mai amplă. Scopul nu a fost acela al unei analize exhaustive a relațiilor pe care instituția religioasă le are cu românii ortodocși din străinătate, dar cu toate acestea, anumite elemente identificate în dinamica cazului studiat pot fi utile și pertinente pentru studiul situației Bisericii Ortodoxe Române în alte regiuni ale lumii. Rezultatele cercetării lasă suficient spațiu pentru viitoarele investigații ce ar avea ca obiect de studiu regiuni precum continentul american, Europa centrală sau statele din jurul României care în ciuda aspectelor comune cu evoluțiile pe care această cercetare le-a identificat au propriile specificități ce pot completa imaginea de ansamblu. În acest fel, rezultatele acestei cercetări reușesc într-o anumită măsură să funcționeze ca punct de plecare pe care analizele viitoare îl pot completa, interoga și/sau contesta. În egală măsură, viitoare cercetări, având ca obiect de studiu alte regiuni ale lumii unde Biserica Ortodoxă Română are organizată o anumită infrastructură, pot aduce la rândul lor o altă perspectivă asupra rezultatelor acestei cercetări.

O altă limitare pe care această cercetare o asumă este aceea legată de explorarea doar a două domenii cu impact asupra relațiilor dintre Biserica Ortodoxă Română și comunitățile din străinătate: organizarea infrastructurii și gestiunea problemelor identitare. Un alt teren util pentru înțelegerea dinamicii raporturilor menționate ar fi domeniul activităților social-caritative. Din cauza lipsei de resurse disponibile am ales să nu abordez această dimensiune. Aceasta rămâne totuși un șantier deschis pentru viitoarele cercetări. Dincolo de atașamentul pentru națiune sau etnie, ortodoxia în general este adesea văzută ca având o practică limitată în domeniul social-caritativ prin comparație cu Bisericile catolică și protestantă. Ar fi deci interesant de văzut cum Biserica Ortodoxă Română se raportează la acesta în context european, dacă pot fi identificate diferențe semnificative față de comportamentul în contextul societății românești, dacă există

contaminări cu practicile altor actori religioși din statele unde Biserica are organizate structuri ecleziale.

Pentru a continua în direcția interogațiilor, ar fi interesant de văzut cum noile generații de credincioși rezidenți în Occident și infrastructura transnațională pe care ei o susțin va avea vreo influență asupra structurilor din țara de origine, pentru a determina astfel în contextul societății românești schimbări similare evoluțiilor pe care Biserica le-a cunoscut în țările gazdă din Europa Occidentală, sau dimpotrivă, procesul va cunoaște o dinamică inversă. Ținând seama de rezultatele cercetării, propunem în ceea ce privește evoluția relațiilor dintre Biserica Ortodoxă Română și comunitățile ortodoxe românești din Europa Occidentală și Meridională două posibile direcții. Prima dintre ele are tendința de a considera mai ales conservarea unui control destul de puternic al structurilor conducătoare din țara de origine asupra organizării și funcționării unităților ecleziale din străinătate, mai mult sau mai puțin după modelul deja existent. Consider că această evoluție este posibilă mai ales pe termen scurt, dar va cunoaște o serie de fisuri pe termen lung. În ceea ce privește cea de-a doua direcție, pe care o consider mai pertinentă pentru durată lungă, are la bază o evoluție a structurilor ortodoxe românești din străinătate ce ar avansa spre o mai mare autonomie prin raport cu structurile ecleziale conducătoare din țara de origine și spre o apropiere de structurile ortodoxe din țările de rezidență. Nu este vorba despre o separare, ci mai ales despre o evoluție rezultată din interacțiunile din ce în ce mai frecvente între comunitățile ortodoxe de diverse origini etnice din statele occidentale. Dacă acum, ceea ce întreține strâsa dependență a comunităților ortodoxe din străinătate de Biserica Mamă este utilizarea preponderentă a limbii române în cativitățile liturgice și extra-liturgice, și faptul că într-o proporție considerabilă credincioșii se simt încă puternic legați de cultura și civilizația românească în care cei mai mulți dintre ei au fost socializați, noile generații, născute în Occident, chiar dacă au un contact permanent sau cel puțin regulat cu o serie dintre elementele componente ale „identității românești”, grație eforturilor instituției religioase în acest domeniu, vor fi mai ales, sau în egală măsură strâs legați de cultura și limba țării de rezidență. Acest tip de evoluție nu este specific doar comunităților românești, ci și altor comunități ortodoxe. În fapt, noile generații de români ortodocși din Occident vor considera mult mai confortabil, sau cel puțin la fel de confortabil săvârșirea liturghiei și derularea altor tipuri de activități împreună cu ortodocșii greci, sârbi sau ruși din orașul lor sau din țara lor din Europa Occidentală decât cu ortodocșii români aflați în România.

Din această perspectivă, în ceea ce privește viitoarele evoluții ale relațiilor inter-ortodoxe, chiar dacă situația din diaspora ortodoxă în Europa Occidentală are încă numeroase probleme de rezolvat, acest context poate fi totodată privit ca un laborator util pentru definirea și structurarea unei „noi generații” de ecumenism inter-ortodox. Aspectele concrete pe care ierarhia ortodoxă din Europa Occidentală este nevoită să le abordeze dintr-o perspectivă inter-ortodoxă și contribuția structurilor laice ortodoxe pot, evident cu limitări, să încurajeze Bisericile Mame să iasă dintr-o anumită logică a izolării și a reticenței față de anumite forme de colaborare panortodoxă.

Bibliografie

a. Lucrări generale

BARBU, Daniel, *Șapte teme de politică românească*, Antet, București, 1997.

BĂBAN, Adriana, *Metodologia cercetării calitative*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002.

BĂNICĂ, Mirel, *Locul celuilalt. Ortodoxia în modernitate*, Paidea, București, 2007.

BĂNICĂ, Mirel, *Religia în fapt. Studii, schițe și momente*, Eikon, Cluj-Napoca, 2011.

BERGER, Peter L., Thomas LUCKMANN, *Construirea socială a realității. Tratat de sociologia cunoașterii*, Univers, București, 1999.

BOISVERT, Yves, *L'analyse postmoderniste. Une nouvelle grille d'analyse socio-politique*, Paris, Montréal, L'Harmattan, 1997.

BUZAN, Barry, Richard LITTLE, *Sistemele internaționale în istoria lumii*, Polirom, Iași, 2009.

CLARKE, Adele E., *Situational analysis. Grounded Theory after the Postmodern Turn*, Sage Publications, 2005.

CLÉMENT, Olivier, *Biserica Ortodoxă*, Teora, București, 2000.

CORM, Georges, *La question religieuse au XXIe siècle. Géopolitique et crise de la postmodernité*, La Découverte, Paris, 2007.

DAVIE, Grace, *The Sociology of Religion*, Sage Publications, London, 2007.

DELUMEAU, Jean, *Un christianisme pour demain. Guetter l'aurore. Le christianisme va-t-il mourir ?*, Hachette Littératures, Paris, 2004.

DIANTEILL, Michael Lowy, *Sociologies et religion. Approches dissidentes*, Presses Universitaires de France, Paris, 2005.

Education and Church in Central and Eastern Europe at First Glance, sous la direction de Gabriella Pusztai, Debrecen, CHERD, 2008.

Educație moral-religioasă în sistemul de educație din România, Monica Cuciureanu, Simona Velea (coord.), București, Institutul de Științe ale Educației, 2008.

Educație religioasă în școlile publice. Promovarea interesului superior al copilului în educația religioasă. Monitorizarea educației religioase în școlile publice din România, Smaranda Enache (coord), Pro Europa, Târgu-Mureș, 2007.

EVDOKIMOV, Paul, *Ortodoxia*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996.

FLOCA, Ioan N., *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, Editura Institutului Biblic și Misionar al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990.

FOX, Jonathan, Shmuel SANDLER, *Bringing Religion into International Relations*, Palgrave Macmillan, New York, 2004.

FOUCAULT, Michel, *Arheologia cunoașterii*, Univers, București, 1999.

GALLAGHER, Tom, *Democrație și naționalism în România. 1989-1998*, All, București, 1999.

GALLAGHER, Tom, *Deceniul pierdut al României. Miraajul integrării europene după anul 2000*, All, București, 2010.

Géopolitique du christianisme, sous la direction de Blandine Chélini-Pont, Raphaël Liogier, Ellipses Édition, Paris, 2003.

GIDDENS, Anthony, *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge, Polity Press, 1984.

Gândirea socială a Bisericii. Fundamente-documente-analize-perspective, sous la direction d'Ioan Ică Jr., Germano Marani, Deisis, Sibiu, 2002.

GRIX, Jonathan, *Demystifying Postgraduate Research. From MA to PhD*, The University of Birmingham University Press, Birmingham, 2001.

HARRISON, Ewan, *The Post-Cold War International System: Strategies, Institutions and reflexivity*, Routledge, London and New York, 2004.

HATZOPOULOS, Pavlos, Fabio PETITO (sous la direction de), *Religion in International Relations. The Return from Exile*, Palgrave Macmillan, New York, 2003.

HERVIEU-LÉGER, Danièle, Jean Paul WILLAIME, *Sociologies et religion. Approches classiques*, Paris, Presses Universitaires de France, 2001.

HERVIEU-LÉGER, Danièle, *Le pèlerin et le converti. La religion en mouvement*, Flammarion, Paris, 1999.

Identités religieuses en Europe, sous la direction de Grace Davie, Danièle Hervieu-Léger, Éditions de la Découverte, Paris, 1996.

In and Out of Focus. Romania and Britain. Relations and Perspectives from 1930 to the present, (sous la direction de) Dennis Deletant, Cavalliotti, București, 2005.

International/Intertextual Relations. Postmodern Readings of World Politics, James Der Derian, Michael J. Shapiro (sous la direction de), Macmillan, New York, 1989.

International Relations Theory and the End of the Cold War, sous la direction de Richard Ned Lebow, Thomas Risse-Kappen, Columbia University Press, New York, 1996.

KEOHANE, Robert, Joseph S. NYE, *Putere și interdependență*, Polirom, Iași, 2009.

KUHN, Thomas S., *The Structure of Scientific Revolutions*, The University of Chicago Press, Chicago, 1970.

KING, Gary, Robert KEOHANE, Sidney VERBA, *Fundamentele cercetării sociale*, Polirom, Iași, 2000.

LAFLEUR, Jean-Michel, *Le transnationalisme politique. Pouvoir des communautés immigrés dans leurs pays d'accueil et pays d'origine*, Bruylant-Academia, Louvain-le-Neuve.

LYON, David, *Postmodernitatea*, Style, București, 1998.

LYOTARD, Jean François, *The Postmodern Condition*, Manchester University Press, 1984.

MAINGUENEAU, Dominique, *Analiza textelor de comunicare*, Institutul European, Iași, 2007.

Migrația forței de muncă, sous la direction d'Eugen Blaga, Akos Derzsi, Liana Ramona Moștenescu, Universitatea din București, București, 2008.

MCKEE, Alan, *Textual Analysis: a Beginner's Guide*, Sage Publications, 2003.

MEYENDORFF, John, *Teologia Bizantină. Tendințe istorice și teme doctrinare*, Nemira, București, 2011.

MUNGIU-PIPPIDI, Alina, *Politica după comunism. Structură, cultură și psihologie politică*, Ed. Humanitas, București, 2002.

NEAMȚU, Mihail, *Bufnița din dărâmături. Insomniile teologice în România postcomunistă*, Polirom, Iași, 2008.

OTOVESCU, Adrian, *Românii din Italia*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2008.

Pași spre integrare. Religie și drepturile omului în România, sous la direction de Sandu Frunză, Limes, Cluj-Napoca, 2004.

PUȘCAȘ, Vasile, *Căderea României în Balcani. Analize, comentarii, interviuri*, Dacia, Cluj-Napoca, 2000.

PUȘCAȘ, Vasile, *Relații Internaționale/Transnaționale*, Eikon, Cluj-Napoca, 2007.

Roumanie, vingt ans après: La "Révolution" revisitée, sous la direction de Catherine Durandin, par Guy Hoedts, 2010.

SHAKMAN HURD, Elizabeth, *The Politics of Secularism in International Relations*, Princeton University Press, 2007.

STAN, Lavinia, Lucian TURCESCU, *Religion and Politics in Post-Communist Romania*, Oxford University Press, New York, 2007.

Sticks and carrots. *Regranting the Most-Favoured-Nation Status for Romania. (US Congress, 1990-1996)*, sous la direction de Vasile Pușcaș, Eikon, Cluj-Napoca, 2006.

STUPARU, Cristina, *Statul-societatea-libertățile religioase*, Institutul Român pentru Drepturile Omului, București, 2009.

The Blackwell Companion to Eastern Christianity, sous la direction de Ken Parry, Wiley-Blackwell, Oxford, 2010.

VATTIMO, Gianni, *Societatea transparentă*, Pontica, Constanța, 1995.

‘Visibles, mais peu nombreux...’. *Les circulations migratoires roumaines*, sous la direction de Dana Diminescu, Éditions de la Maison des Sciences de l’homme.

VOICU, Mălina, *România religioasă. Pe valul European sau în urma lui?*, Institutul European, Iași, 2007.

WENDT, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, New York, 1999.

YIN, Robert K., *Studiul de caz. Designul, analiza și colectarea datelor*, Polirom, Iași, 2005.

b. Lucrări de specialitate

Autocefalie, Patriarhie, Slujire Sfântă. Momente aniversare în Biserica Ortodoxă Română – 1995, Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1995.

BĂLAN, Ioanichie, *Sfintele moaște din România*, Mănăstirea Sihăstria, 2004.

CONOVICI, Iuliana, *Ortodoxia în România postcomunistă. Reconstrucția unei identități publice*, Eikon, Cluj-Napoca, 2009.

DALDAS, Nikolaos A., *Le Patriarche Œcuménique de Constantinople et le statut canonique de la “diaspora” orthodoxe de langue grecque – la cas de la France*, Éditions Pektasis, 2001.

DASCĂLU, Nicolae, *Comunicare pentru comuniune. O perspectivă ortodoxă asupra mass-media*, Trinitas, Iași, 2000.

GRAMA, Remus, *Policarp Morușca. Primul Episcop al Românilor din America. Scrisori din captivitate. Tragedia despărțirii bisericești a românilor din America*, Eikon, Cluj-Napoca, 2004.

MARINESCU, Aurel Sergiu, *O contribuție la istoria exilului românesc. Biserica Ortodoxă Română în străinătate, în exil, în diaspora*, Vremea, București, 2004.

NEMOIANU, Alexandru, *În America, la "Vatra Românească"*, Minerva, București, 2001.

NEMOIANU, Alexandru, *Ortodoxia și românii-americieni*, Eikon, Cluj-Napoca, 2011.

POCITAN Ploeșteanu, Veniamin, *Biserica Ortodoxă Română din Paris*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1941.

PREDA, Radu, *Ortodoxia și ortodoxiile. Studii social-teologice*, Eikon, Cluj-Napoca, 2010.

SASU, Aurel, *Cazul Policarp Morușca. O cronologie a faptelor*, Limes, Cluj-Napoca, 2002.

Sfânta Cuvioasă Parascheva cu Sfintele Moaște la Iași, Sofia, București, 2009.

STAVARACHE, Dumitru, *Mitropolitul Visarion Puiu. Documente din pribegie (1944-1963)*, Moldopress, Pașcani, 2002.

ȘERBAN, Carmen Raluca, *Pelerin la mănăstirile și schiturile dobrogene*, Tomis, Constanța, 2004.

The Place of Canonical Principles in the Organisation and Working of Autocephalous Orthodox Churches. The Canon Law International Symposium, Arad, 10-12 September 2008, Constantin Rus (sous la direction de), Arad, The Orthodox Theology Faculty's Center of Theological-Historical Studies and Pastoral-Missionary Prognosis, 2008.

VELICU, Dudu, *Biserica Ortodoxă în perioada sovietizării României. Însemnări zilnice. I.1945-1947*, București, 2004.

ZINOVIEFF, Maurice, *L'Europe Orthodoxe*, Publisud, 1994.

c.Studii și articole

AGADJANIAN, Alexander, Victor ROUDOMETOF, „Eastern Orthodoxy in a Global Age: Preliminary Considerations”, in *Eastern Orthodoxy in a Global Age: Tradition Faces the 21st Century*, Alexander Agadjanian, Victor Roudometof, J. Pankhurst (coord.), Alta Mira Press, Walnut Creek, 2005, pp.1-28.

ALEXADRU, Felicia, „Church-State Relations in post-Communist Romania. Real deprivatization or the way back to byzantine symphonia”, *Romanian Journal of Political Science*, vol. 6, nr. 2, pp.8-25.

ANDERSEN, Svend, „Kant, Kissinger and Other Lutherans: On Ethics and International Relations”, *Studies in Christian Ethics*, vol.20, nr. 1, pp.13-29.

ANDERSON, John, „Putin and the Russian Orthodox Church: Asymmetric Symphonia?”, *Journal of International Affairs*, vol.61, nr. 1, 2007, pp.185-201.

ANDREESCU, Gabriel, Liviu ANDREESCU, „Church and State in Post-Communist Romania : Priorities on the Research Agenda”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol.8, nr. 24, 2009, pp.19-45.

ANGI, Daniela, „Three Instances of Church and Anti-Communist opposition: Hungary, Poland and Romania”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol.10, nr. 28, 2011, pp.21-64.

AROLA, Paulina, Risto SAARINEN, „In Search of Sobornost and “New Symphony. The Social Doctrine of the Russian Orthodox Church”, *The Ecumenical Review*, vol.4, nr. 1-2, 2002, pp.130-141.

ASAD, Talal, „Anthropological Conceptions on Religion : Reflections of Geertz”, *Man, New Series*, vol.18, nr. 2, 1983, pp.237-259.

BADIE, Bertrand, „Realism under Praise, or a Requiem? The Paradigmatic Debate in International Relations”, *International Political Science Review*, vol.22, nr. 3, 2001, pp.253-260.

- BAKER, Paul, Costas GABRIELATOS, Majid KHOSRAVINIK, Michal KRZYŻANOWSKI, Tony MCENERY, Ruth WODAK**, „A useful methodological synergy? Combining critical discourse analysis and corpus linguistics to examine discourses of refugees and asylum seekers in the UK press”, *Discourse Society*, vol.19, nr. 3, 2008, pp.273-306.
- BARNETT, Michael**, „Another Great Awakening? International Relations Theory and Religion”, <http://www.sipa.columbia.edu/cdtr/pdf/BarnettPaper.pdf>, 1.10.2011.
- BENNETT, Andrew**, „Case Study Methods: Design, Use, and Comparative Advantages”, in *Models, Numbers and Cases. Methods for studying International Relations*, Detlef F. Sprinz, Yael Wolinsky-Nahmias (coord.), University of Michigan Press, Michigan, 2004, pp.27-64.
- BERGER, Peter L.**, „The Desecularization of the World: A Global Overview”, in *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*, Peter L. Berger (ed.), Ethics and Public Policy Center and Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1999, pp.3-8.
- BERGER, Peter L.**, „Orthodoxy and Global Pluralism”, *Demokratizatsiya*, vol.13, nr. 3, 2005, pp.437-448.
- BEYER, Peter**, „Conceptions of religion: On Distinguishing Scientific, Theological and “Official” Meanings”, *Social Compass*, vol.50, nr. 2, 2003, pp.141-160.
- BILLING, Michael**, „The language of critical discourse analysis: the case of nominalization”, *Discourse & Society*, vol.19, nr. 6, 2008.
- BLASI, Anthony J., Andrew J. WAGERT**, „Towards a Sociology of Religion: An Interpretative Sociology Approach”, *Sociological Analysis*, vol. 37, nr.3, 1976, pp.93-108.
- BLOKKER, Paul**, „Introduction. 1989, Democracy, and Social Theory: A Return to Normality?”, *European Journal of Social Theory*, vol.12, nr. 3, 2009, pp.307-320.
- BOROWIK, Irena**, „Between Orthodoxy and Eclecticism: On the Religious Transformation of Russia, Belarus and Ukraine”, *Social Compass*, vol.49. nr. 4, 2002, pp.497-508.

BOS, Hildo, „Orthodox Youth and Orthodox Culture: the Genesis of SYNDESMOS, 1923-1953”, disponibil <http://syndesmostemporary.blogspot.ro/p/syndesmos-text-database.html>, verificat la 10.05.2013.

BOSCO, Robert M., „Persistent Orientalisms: the concept of religion in international relations”, *Journal of International Relations and Development*, vol.12, 2009, pp. 90-111.

BOZGAN, Ovidiu, „Biserica Ortodoxă Română din Paris în primii ani postbelici”, in *Studii de Istoria Bisericii*, disponibil <http://ebooks.unibuc.ro/istorie/religie/biserica%20brtodoxa%20romana%20din%20paris.htm>, verificat 23.11.2011.

BRADLEY, Tamsin, „Religion and Globalisation: Bringing Anthropology and International Relations Together in the Study of Religious-Political Transnational Movements”, *Globalizations*, vol.6, nr. 2, 2009, pp.265-279.

BRATOSIN, Ștefan, Mihaela Alexandra IONESCU, „Church, Religion and Belief: Paradigms for Understanding the Political Phenomenon in Post-Communist Romania”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol.8, nr. 24, 2009, pp.3-18.

BUCUR, Ioan-Marius, Raluca DIMA, „The Romanian Orthodox Church in the Process of Romania’s EU Accession (1990-2004)”, *Transylvanian Review*, vol. XIX, Supplement Nr. 3, 2010, pp.237-254.

BUCUROIU, Răzvan, „Șansa tuturor”, *Lumea Credinței*, vol.V, nr. 11 (52), 2007, http://www.lumeacredintei.com/sct_6/c_1/yy_2007/art_201/ansa_tuturor.htm, verificat la 10.01.2013.

CAPELLE-POGĂCEAN, Antonela, „L’Orthodoxie nationale en Roumanie. Le miroir éclaté?”, in *Religion(s) et identité(s) en Europe. L’épreuve du pluriel*, Antonela Capelle-Pogacean, Patrick Michel, Enzo Pace (coord.), Presses de SciencesPo, 2008.

CAPELLE-POGĂCEAN, Antonela, „Du ‘retour de l’orthodoxie’ dans la Roumanie post-communiste”, *L’Autre Europe*, nr. 36-37.

CHARRON, Nicholas, „Déjà Vu All Over Again: A post-Cold War empirical analysis of Samuel Huntington’s “Clash of Civilizations” Theory”, *Cooperation and Conflict*, vol.45, nr. 1, 2010, pp.107-127.

CHALABY, Jean K., „Beyond the Prison-House of Language: Discourse as a Sociological Concept”, *The British Journal of Sociology*, vol.47, nr. 4, 1996, pp.684-698.

CIOBANU, Monica, „Romania’s Travails with Democracy and Accession to the EU”, *Europe-Asia Studies*, vol.59, nr. 8, 2007, pp.1429-1450.

COLLINS, Alan R., „GRIT, Gorbachev and the End of the Cold War”, *Review of International Studies*, vol.24, nr. 2, 1998, pp.201-219.

CONOVICI, Iuliana, „Aspecte ale discursului public al Bisericii Ortodoxe Române după 1989: (auto)secularizarea”, *Romanian Political Science Review*, vol.7, nr. 3, 2007, pp.785-790.

CONSTANTIN, Daniela Luminița, Luminița NICOLESCU, Zizi GOSCHIN, „Perspective europene de abordare a azilului și a migrației”, Institutul European din România, 2008, disponibil http://www.ier.ro/documente/spos2008_ro/Studiul_4_-_Migratie_RO.pdf, verificat 10.06.2013.

COTCA, Ramona, „The Role of Human Rights in American Foreign Policy: the Romanian Case, 1965-1989”, disponibil http://www.umich.edu/~historyj/pages_folder/articles/The_Role_of_Human_Rights_in_American_Foreign_Policy.pdf, verificat la 10.06.2013.

CUCOȘ, Constantin, „Biserica și implicarea laicului”, 11 decembrie 2011, <http://faptesicredinta.blogspot.ro/2011/12/biserica-si-implicarea-laicului-de.html>, verificat la 10.01.2013.

CUSSEN, James G., „A Twentieth Century Tordesillas’: Or How Soft Power Works Sometimes”, The International Symposium on Cultural Diplomacy 2011, Berlin, May 11th -15th 2011, <http://www.culturaldiplomacy.org/culturaldiplomacynews/content/articles/participantpapers/201>

[1-symposium/A-Twentieth-Century-Tordesillas-Or-How-Soft-Power-Works-Sometimes-James-G.-Cussen.pdf](#), 15.06.2011.

DANIEL, Krystyna, „The Church-State situation in Poland after the Collapse of Communism”, *Brigham Young University Law Review*, 1995, pp.401-419.

DAVIE, Grace, „New Approaches in the Sociology of Religion: a Western Perspective”, *Social Compass*, vol.51, nr. 1, 2004, pp.73-84.

DAVIE, Grace, „Believing without Belonging: Just How Secular is Europe?”, Event Transcript, Monday, December 5, 2005, Key West, Florida, www.pewforum.com, 2.11.2009.

DELETANT, Dennis, „Introduction. Romania, 1948-1989. An Historical Overview”, in *Romania and the Warsaw Pact. 1955-1989. Selected Documents*, Dennis Deletant, Mihail E. Ionescu (coord.), Politeia-SNSPA, București, 2004, pp.18-28.

DEVEREAUX, Constance, Martin GRIFFIN, „International, Global, Transnational : Just a matter of words?”, disponibil <http://www.eurozine.com/articles/2006-10-11-devereauxgriffin-en.html>, verificat la 12.05.2012.

DIEZ, Thomas, „Europe as a Discursive Battleground: Discourse Analysis and the European Integration Studies”, *Cooperation and conflict*, vol.36, nr. 1, 2001, pp.5-38.

DIMA, Raluca, “Biserica Ortodoxă Română – actor al guvernăței europene”, *Sfera Politicii*, vol.XVIII, Nr. 4 (146), 2010, pp.55-64.

DIMA, Raluca, „La Sécularisation dans le Discours Public de l’Église Orthodoxe Roumaine sur l’Intégration de la Roumanie dans l’Union Européenne”, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai – Studia Europaea*, vol.LVI, nr.1, 2011, pp.61-80.

DIMA, Raluca, „‘Noi’ și ‘Ei’. Discursul unei ‘Biserici naționale’ despre ‘libertate religioasă’ și ‘pluralism religios’”, *Sfera Politicii*, vol.XX, nr.2 (168), 2011, pp.123-133.

DIMA, Raluca, „The European Union and transnational religion”, *Revista de Științe Politice/Revue des Sciences Politiques*, nr. 32, 2011, pp.204-216.

DIMA, Raluca, „The return of the parish ‘Holy Archangels Michael, Gabriel and Rafael’ from Paris under the jurisdiction of the ‘Mother-Church’ – A Discourse Analysis”, *Research and Science Today*, Supplement, 2013, pp.275-287.

DINGSDALE, Alan, „Redefining « Eastern Europe” : A New Regional Geography of Post-Socialist Europe ?”, *Geography*, vol.84, nr. 3, 1999, pp.204-221.

DOBBELAERE, Karel, Jan LAUWERS, „Definition of religion – a sociological critique”, *Social Compass*, vol.20, nr. 4, 1973, pp.535-551.

DORNELLES, Felipe Krause., „Postmodernism and IR: From Disparate Critiques to a Coherent Theory of Global Politics”, www.globalpolitics.net, verificat la 20.11.2011.

DRULAK, Petr, „Motion, Container and Equilibrium: Metaphors in the Discourse about European Integration”, *European Journal of International Relations*, vol.12, nr. 4, 2006, pp.499-531.

Economic and Social Research Institute, *Religious Education in a Multicultural Context*, disponibil http://www.esri.ie/research/research_areas/education/Remc/final_report_-_publishabl/REMC_Final_Report_Publishable_Summary.pdf, verificat la 15.06.2013.

DULGHERU, Elena, „Atitudini și reflexe ale mass-media laice din România față de instituția Bisericii Ortodoxe și evenimentul religios”, *Tabor*, nr. 6, 2008.

DUMAS, Felicia, „Despre plurilingvism și practica liturgică a ortodoxiei în Franța”, *Tabor*, nr. 10, 2011, pp.47-54.

DUMAS, Felicia, „Marques lexicales d’une identité plurielle de l’Orthodoxie d’expression française”, *Synergies Italie*, nr. 7, 2011, pp.51-60.

DUMONT, Gérard-François, Régis FLAMAND, „La Roumanie, terre d’émigration et de dépopulation”, *Population & Avenir*, vol.5, nr. 680, 2006, pp.15-17.

DUNGACIU, Dan, „Alternative modernities in Europe. Modernity, Religion and Secularization in South-Eastern Europe: the Romanian Case”, Max Planck Institute for Social Anthropology, Working Paper no. 68, <http://www.eth.mpg.de/>, 03.03.2009.

DURANDIN, Catherine, „Roumanie, Bulgarie, un processus de démocratisation”, *Matériaux pour l'Histoire de notre temps*, nr. 71, 2003, pp.82-90.

ELSING, Manfred, Karolina MILEWICZ, Nikolas STURCHLER, „Who is in love with multilateralism? Treaty commitment in the post-Cold War era”, *European Union Politics*, vol.12, nr. 4.

FAIST, Thomas, „The Transnational Social Spaces of Migration”, Working Papers, Center on Migration, Citizenship and Development, 10, 2006, http://www.uni-bielefeld.de/tdrc/ag_comcad/downloads/workingpaper_10.pdf, verificat la 20.11.2010.

FAIRCLOUGH, Norman, „The Dialectics of Discourse”, <http://www.sfu.ca/cmns/courses/2012/801/1-Readings/Fairclough%20Dialectics%20of%20Discourse%20Analysis.pdf>, verificat la 3.02.2013.

FAIRCLOUGH, Norman, „'Political correctness': the politics of culture and language”, *Discourse & Society*, vol.14, nr. 1, 2003, pp.17-28.

FAIRCLOUGH, Norman, „Discourse Analysis in Organization Studies: the Case for Critical Realism”, *Organization Studies*, vol.26, nr. 6, 2005, pp.915-939.

FAIRCLOUGH, Norman, „The language of critical discourse analysis : reply to Michael Billing”, *Discourse & Society*, vol.19, nr. 6, 2008, pp.811-819.

FALK, Richard, „Religion and global governance: harmony or clash?”, *International Journal on World Peace*, vol.19, nr. 1, 2002, pp.3-37.

FARR, Thomas F., „Diplomacy in an Age of Faith. Religious Freedom and National Security”, *Foreign Affairs*, vol.87, nr. 2, 2008, pp.110-120.

FIELDING, Nigel G., „Going Out on a Limb: Postmodernism and Multiple Method Research”, *Current Sociology*, vol.57, nr. 3, 2009, pp.427-447.

FIREBAUGH, Glenn, Dumitru SANDU, „Who Supports Marketization and Democratization in Post-Communist Romania?”, *Sociological Forum*, vol.13, nr. 3, 1998, pp.521-541.

FLYVBJERG, Bent, „Five misunderstandings about case-study research”, in Clive Seale, Giampietro Gobo, Jaber F. Gubrium, David Silverman, *Qualitative research practice*, London and Thousand Oaks, CA Sage, 2004, pp.390-404.

FORE, William F., „The Unknown History of Televangelism”, <http://www.religion-online.org/showarticle.asp?title=3369>, verificat la 20.03.2013.

FOREMAN, Adrian, „Romania : the Ability to Surprise”, *The World Today*, vol.48, nr. 8/9, 1992, pp.166-168.

FOX, Jonathan, „The Multiple Impacts of Religion on International Relations: Perceptions and Reality”, http://www.ifri.org/files/politique_etrangere/4_2006_Fox.pdf, verificat la 10.10.2010.

FRANZINETTI, Guido, „Mitteleuropa in East-Central Europe. From Helsinki to EU Accession (1975-2004)”, *European Journal of Social Theory*, vol.11, nr. 2, 2008, pp.219-235.

GALBRAITH, Marysia, „On the Road to Czestochowa: Rhetoric and Experience on a Polish Pilgrimage”, *Anthropological Quarterly*, vol.73, nr. 2, 2000, pp.61-73.

GALLAGHER, Tom, „To Be or Not To Be Balkan: Romania’s Quest for Self-Definition”, *Daedalus*, vol.126, nr. 3, 1997, pp.63-83.

GALLAGHER, Tom, „Romania’s desire to be normal”, *Contemporary Politics*, vol.4, nr. 2, 1998.

GALLAGHER, Tom, „The West and the Challenge to Ethnic Politics in Romania”, *Security Dialogue*, vol.30, nr. 3, 1999, pp.293-304.

GARTON ASH, Timothy, „Europe’s Endangered Liberal Order”, *Foreign Affairs*, vol.77, nr. 2, 1998, pp.51-65.

GERRING, John, „Single-Outcome Studies: A Methodological Primer”, *International Sociology*, vol.21, nr. 5, 2006, pp.707-734.

GOG, Sorin, „The construction of the religious space in post-socialist Romania”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, nr. 15, 2006, pp.37-53.

GOG, Sorin, „Individualizarea experienței religioase și erodarea funcțiilor eclesiale în România postsocialistă”, *Romanian Political Science Review*, vol VII, nr. 3, 2007, pp.791-801.

GROSS, Peter, Vladimir TISMĂNEANU, „The End of Postcommunism in Romania”, *Journal of Democracy*, vol.16, nr. 2, 2005, pp.146-162.

GUBA, E. G., Y. S. LINCOLN, „Competing paradigms in qualitative research”, in N.K. Denzin și Y. S. Lincoln (coord.), *Handbook of qualitative research*, Sage, London, 1994.

GURAN, Petre, „Byzantine ecclesiology in a new member state of the European Union : the Romanian case”, *The Romanian Journal of Political Science*, vol.6, nr. 2, 2006, pp.149-153.

HAGEL, Peter, Pauline PERETZ, „States and Transnational Actors : Who’s Influencing Whom ? A Case Study in Jewish Diaspora Politics during the Cold War”, *European Journal of International Relations*, vol.11, nr. 4, 2005, pp.467-493.

HALL, Ian, „History, Christianity and Diplomacy: Sir Herbert Butterfield and International Relations”, *Review of International Studies*, vol.28, 2002, pp.719-736.

HAYNES, Jeff, „Religion and International Relations: What are the issues?”, *International Politics*, vol.41, 2004, pp.451-462.

HAYNES, Jeff, „Transnational religious actors and international politics”, *Third World Quarterly*, vol.22, nr. 2, 2001, pp.143-158.

HAYNES, Jeff, „Causes and Consequences of Transnational Religious Soft Power”, London Metropolitan University, http://www.psa.ac.uk/journals/pdf/5/2010/1006_1183.pdf, verificat la 20.10.2010.

HAYNES, Jeff, „Religion, secularization and politics: A postmodern conspectus”, *Third World Quarterly*, vol.18, nr. 4, 1997, pp.709-728.

HEALEY, Stephen, „Religion and Terror: a post 9/11 analysis”, *International Journal on World Peace*, vol.22, nr. 3, 2005, pp.3-23.

HERBERT, David, Max FRAS, „European Enlargement, Secularization and Religious Re-publicisation in Central and Eastern Europe”, *Religion, State and Society*, vol.37, nr. 1-2, 2009, pp.81-97.

HERBERT, David E. J., „Theorizing religion and media in contemporary societies: An account of religions ‘publicization’”, *European Journal of Cultural Studies*, vol.14, nr. 6, 2011, pp.626-648.

HERVIEU-LÉGER, Danièle, „La religion, mode de croire”, *Revue du MAUSS*, vol.2, nr. 22, 2003, pp.144-158.

HERVIEU-LÉGER, Danièle, „Pour une sociologie des “modernités religieuses multiples”: une autre approche de la “religion invisible” des sociétés européennes”, *Social Compass*, vol.50, nr. 3, 2003, pp.287-295.

HERVIEU-LÉGER, Danièle, „Bricolage vaut-il dissémination? Quelques réflexions sur l’opérationnalité sociologique d’une métaphore problématique”, *Social Compass*, vol.52, nr. 3, 2005, pp.295-308.

HOOK, Derek, „Discourse, Knowledge, Materiality, History: Foucault and Discourse Analysis”, *Theory Psychology*, vol.11, nr. 4, 2001, pp.521-547.

HOOVER, Stewart M., „Religion in the Media Age”, *The Expository Times*, vol.113, 2002, pp.300-305.

HOOVER, Stewart M., „Media and the imagination of religion in contemporary global culture”, *European Journal of Cultural Studies*, vol.14, nr. 6, 2011, pp.610-625.

HUNTINGTON, Samuel P., „Transnational Organizations in World Politics”, *World Politics*, vol.25, nr. 3, 1973, pp.333-368.

IEDEMA, Rick, Ruth WODAK, „Introduction: Organizational discourses and practices”, *Discourse & Society*, vol.10, nr. 1, 1999, pp.5-19.

Institutul Român pentru Evaluare și Strategie, „Raport de cercetare. Percepții privind religia și morală”, http://media.hotnews.ro/media_server1/document-2013-08-14-15376963-0-studiu-ires-perceptii-privind-religia.pdf, verificat la 16.08.2013.

IUGA, Nicolae, „Harmonious and Discordant Elements in the “Symphony” of the Romanian Orthodox Church – the Romanian State after December 1989”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol.8, nr. 24, 2009, pp.95-103.

JONES, Charles A., „Christian Realism and the Foundation of the English School”, *International Relations*, vol.17, nr. 3, 2003.

JORGENSEN, Marianne, Louise J. PHILLIPS, *Discourse Analysis as Theory and Method*, Sage Publications, London, New Delhi, 2002.

JOVANOVIC, Gordana, “Toward a social history of qualitative research”, *History of the Human Sciences*, vol.24, nr. 2, 2011.

JUSCHKA, Darlene M., „Interdisciplinarity in Religious and Women’s Studies”, *Studies in Religion*, vol.35, nr. 3-4, 2006, pp.391-401.

KALKANDJIEVA, Daniela, „A Comparative Analysis on Church-State Relations in Eastern Orthodoxy: Concepts, Models, and Principles”, *Journal of Church and State*, vol.53, nr. 4, 2011, pp.587-614.

KECK, Margaret E., Kathryn SIKKINK, „Transnational advocacy networks in international and regional politics”, *International Social Science Journal*, vol.159, 1999, pp.89-101.

KING, Charles, „Post-Postcommunism : Transition, Comparison, and the End of ‘Eastern Europe’”, *World Politics*, vol.53, nr. 1, 2000, pp.143-172.

KISS, Endre, „Postmodernism and Future Research”, *The European Legacy*, vol.7, nr. 4, 2002, pp.487-494.

KNIGHT, W. Andy, „Eschatology, religion and world order”, *Religious Studies and Theology*, vol.29, nr. 1, 2010, pp.1-24.

KRATOCHWIL, Friedrich, „Religion and (Inter-)National Politics: On the Heuristics of Identities, Structures and Agents”, *Alternatives*, vol.30, 2005, pp.113-140.

KRINDATCH, Alexei D., „Orthodox (Eastern Christian) Churches in the United States at the Beginning of a New Millennium: Questions of Nature, Identity and Mission”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, vol.41, nr. 3, 2002, pp.533-563.

KUBALKOVA, Vendulka, „A ‘Turn to Religion in International Relations?’”, *Perspectives*, vol. 17, nr. 2, 2009, pp.13-25.

KUNDERA, Milan, „Un Occident kidnappé ou la tragédie de l’Europe centrale”, *Le Débat*, vol.5, nr. 27, 1983, pp.3-23.

LAMBERT, Yves, „La ‘Tour de Babel’ des définitions de la religion”, *Social Compass*, vol.38, nr. 1, 1991, pp.73-85.

LEE, Raymond L. M., „La fin de la religion? Réenchantement et déplacement du sacré”, *Social Compass*, vol.55, nr. 1, 2008, pp.66-83.

LEUȘTEAN, Lucian N., „Constructing Communism in the Romanian People’s Republic. Orthodoxy and State, 1948-1949”, *Europe-Asia Studies*, vol.59, nr. 2, 2007, pp.303-329.

LEUȘTEAN, Lucian N., „Between Moscow and London : Romanian Orthodoxy and National Communism, 1960-1965”, *The Slavonic and East European Review*, vol.85, nr. 3, 2007, pp.491-521.

LEVITT, Peggy, B. Nadya JAWORSKY, „Transnational Migration Studies: Past Developments and Future Trends”, *Annual Review of Sociology*, vol.33, 2007, pp.129-156.

LEVITT, Peggy, „Between God, Ethnicity and Country: An Approach to the Study of Transnational Religion”, paper presented at the Workshop on “Transnational Migration: Comparative Perspectives”, June 30- July 1, 2001, Princeton University, 9, <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/Levitt.pdf>.

LEVITT, Peggy, „Redefining the Boundaries of Belonging: the Institutional Character of Transnational Religious Life”, *Sociology of Religion*, vol.65, nr.1, 2004, pp.1-18.

- LEVITT, Peggy**, „Conceptualizing simultaneity: a transnational social field perspective on society”, *International Migration Review*, vol.38, nr. 145, 2004, pp.1002-1039.
- LEVY, Jack S.**, „Case Studies: Types, Designs and Logics of Inference”, *Conflict Management and Peace Science*, vol.25, 2008, pp.1-18.
- LHOMEL, Édith**, „Roumanie 2002-2003. Un parcours encourageant, mais parfois sinueux”, *Le Courrier des pays de l'Est*, vol.6, nr. 1036-1037, 2003, pp.173-189.
- LOVIN, Robin W.**, „Christian Realism and the Successful Modern State”, *Studies in Christian Ethics*, vol.20, 2007, pp.55-67.
- LUCKMANN, Thomas**, „Transformations of Religion and Morality in Modern Europe”, *Social Compass*, vol.50, nr. 3, 2003, pp.275-285.
- MADDOCK DILLON, Elizabeth**, „Religion and Geopolitics in the New World”, *Early American Literature*, vol.45, nr. 1, pp.193-202.
- MAINGUENEAU, Dominique**, „Analyzing self-constituting discourses”, *Discourse Studies*, vol.1, nr. 2, 1999, pp.183-199.
- MAINGUENEAU, Dominique**, „Introduction. La difficile émergence d'une analyse du discours religieux”, *Langage et société*, vol.4, nr. 130, 2009, pp.5-13.
- MARTIKAINEN, Tuomas**, „New Orthodoxy Immigration in Finland”, *Yearbook of Population Research in Finland*, vol.1, nr. 41, 2005, pp.117-138.
- MARTY, Martin**, „Is Religion the Problem?”, *Tikkun*, vol.17, nr. 2, 2002, pp.19-21.
- MASTERMAN, Margaret**, „The Nature of a Paradigm”, in Imre Lakatos, Alan Musgrave (coord.), *Criticism and the growth of knowledge*, New York, Cambridge University Press, 1970.
- MĂRGINEAN, Ioan**, „Indicators of Democratization in Romania”, *Social Indicators Research*, vol.42, nr. 3, 1997, pp.353-366.
- MCDOUGALL, Walter A.**, „Religion in Diplomatic History”, *American Diplomacy*, vol.IV, nr. 3, 1999.

- MENJIVAR, Cecilia**, „Introduction: Public Religion and Immigration Across National Contexts”, *American Behavioral Scientist*, vol.49, nr. 11, 2006, pp.1447-1454.
- MESLIN, Michel**, „Simple variations sur le thème “religion”, *Recherches de science religieuse*, vol.94, nr. 4, 2006, pp.523-546.
- MICHEL, Patrick**, „Religion et démocratie : nouvelles situations, nouvelles approches”, en *Religion et démocratie*, Patrick Michel (coord.), Éditions Albin Michel, Paris, 1997.
- MICHEL, Patrick**, „Religion, nation et pluralisme. Une réflexion fin-de-siècle”, *Critique internationale*, nr. 3, 1999, pp.79-97.
- MICHEL, Patrick**, „La “religion”, objet sociologique pertinent?”, *Revue du MAUSS*, vol.2, nr. 22, 2003, pp.159-170.
- MICHEL, Patrick**, „Espace ouvert, identités plurielles: les recompositions contemporaines du croire”, *Social compass*, vol.53, nr. 2, 2006, pp.227-241.
- MILLIKEN, Jennifer**, „The Study of Discourse in International Relations: A Critique of Research and Methods”, *European Journal of International Relations*, vol.5, nr. 2, 1999, pp.225-254.
- MIXICH, Vlad**, „De ce e Biserica Ortodoxă Română mută?”, 21.02.2012, <http://www.hotnews.ro/stiri-esential-11557915-biserica-ortodoxa-romana-muta.htm>, verificat la 21.02.2012.
- MOBERG, Marcus**, „First-, second-, and third-level discourse analytic approaches in the study of religion: moving from meta-theoretical reflection to implementation in practice”, *Religion*, vol.43, nr. 1, 2013, pp.4-25.
- MOISE, Emil**, „Relația Stat-Biserică în privința educației religioase în școlile publice din România”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, nr. 7, 2004, pp.77-100.
- MOORE, Geoff**, „Churches as organisations : towards a virtue ecclesiology for today”, *International Journal for the Study of the Christian Church*, vol.11, 2011, pp.45-65.

MORAWSKA, Ewa, „Disciplinary Agendas and Analytic Strategies of Research on Immigrant Transnationalism : Challenges of Interdisciplinary Knowledge”, *International Migration Review*, vol. 37, nr. 3, 2003, pp.611-640.

MOURO PERMOSER, Julia, Sieglinde ROSENBERGER, Kristina STOECKL, „Religious Organizations as Political Actors in the Context of Migration: Islam and Orthodoxy in Austria”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol.36, nr. 9, 2010, pp.1463-1481.

MUNGIU-PIPPIDI, Alina, Andrei PIPPIDI, „Letter from Romania”, *Government and Opposition*, vol.29, nr. 3, 1994, pp.348-361.

MUNGIU-PIPPIDI, Alina, „The Return of Populism – the 2000 Romanian Elections”, *Government and Opposition*, vol.36, nr. 2, 2001, pp.230-252.

MUNGIU-PIPPIDI, Alina, „Beyond the New Borders”, *Journal of Democracy*, vol.15, nr. 1, 2004, pp.48-62.

NEAGU, Nadia Laura „La pastorale ortodossa romena in Italia: quo vadis?”, in *Caritas Italiana – Romania. Immigrazione e lavoro in Italia. Statistiche, problem e prospettive*, Franco Pittau, Antonio Ricci, Alessandro Sulj (ccord.), Centro Studi et Ricerche IDOS, 2008.

NYE, Joseph, KEOHANE, Robert O., „Transnational Relations and World Politics : An Introduction”, *International Organization*, vol.25, nr. 3, 1971, pp.329-349.

OBADIA, Lionel, „Discours et religion : Approche synoptique en sociologie et anthropologie”, *Langage et société*, vol.4, nr. 130, 2009, pp.83-101.

OLIN, John C., „The Idea of Pilgrimage in the Experience of Ignatius Loyola”, *Church History*, vol.48, nr. 4, 1979, pp.387-397.

ONDRASEK, Lubomir Martin, „On Religious Freedom in Slovak Republic”, *Religion in Eastern Europe*, vol.29, nr. 3, 2009, pp.1-9.

PAPANIKOLAOU, Aristotle, „Byzantium, Orthodoxy and Democracy”, *Journal of the American Academy of Religion*, vol.71, nr. 1, 2003, pp.75-98.

PAPATHOMAS, Grigorios D., „The oppositional relationship between the locally established church and the ecclesiastical ‘Diaspora’”,

<http://www.orthodoxa.org/GB/orthodoxy/canonlaw/The%20oppositional%20relation.pdf>,

verificat la 2.06.2013.

PETROVA, Margarita H., „The End of the Cold War: A Battle for Bridging Ground Between Rationalist and ideational Approaches in International Relations”, *European Journal of International Relations*, vol.9, nr. 1, 2003, pp.115-163.

PHILPOTT, Daniel, „The Challenge of September 11 to Secularism in International Relations”, *World Politics*, vol.55, 2002, pp.66-95.

PHILPOTT, Daniel, „Has the Study of Global Politics Found Religion?”, *Annual Review of Political Science*, vol.12, 2009, pp.183-202.

PIROTTE, Gautier, „La société civile Roumaine post-communiste”, *Autrepart*, vol.4, nr. 48, 2008, pp.153-164.

POND, Elizabeth, „Romania: Better Late Than Never”, *The Washington Quarterly*, vol.24, nr. 2, 2001, pp.35-43.

POP, Liliana, „Time and crisis: framing success and failure in Romania’s post-communist transformations”, *Review of International Studies*, vol.33, nr. 3, 2007, pp.395-413.

POPESCU, Emilian, „Laicii (mirenii) în Biserica Ortodoxă Română”,

<http://www.crestinortodox.ro/religie/laicii-biserica-ortodoxa-romana-69489.html>, verificat la

10.01.2013.

PORTES, Alejandro, Luis E. GUARNIZO, Patricia LANDOLT, „The Study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field”, *Ethnic and Racial Studies*, vol.22, nr. 2, 1999, pp.217-237.

PORTES, Alejandro, „Conclusion: Towards a new world – the origins and effects of transnational activities”, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 22, nr. 2, 1999, pp.463-477.

PREDA, Radu, „De la autonomie și autocefalie la unitate canonică și etică. Dileme social-teologice ale ortodoxiei actuale”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai – Theologia Orthodoxa*, vol.LV, nr. 1, 2010, pp.99-120.

PREDA, Radu, „Comunicare versus comuniune. Marginalii social-teologice despre internet”, *Tabor*, vol.V, nr. 10, 2012.

PUSZTAI, Gabriella, „Structures of Religious Education in Eastern and Central Europe”, disponibil http://www.nevelesszociologia.iif.hu/dok/edu_chapter_Final.pdf, verificat la 15.06.2013.

RAY, Larry, „At the End of the Post-Communist Transformation? Normalization or Imagining Utopia?”, *European Journal of Social Theory*, vol.12, nr. 3, 2009, pp.321-336.

REUS-SMIT, Christian, „Reading History through Constructivist eyes”, *Millennium – Journal of International Studies*, vol.37, nr. 2, 2008, pp.395-414.

RICHARDSON, James T., „Religion, Constitutional Courts and Democracy in Former Communist Countries”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol.603, 2006, pp.129-138.

ROBINSON, William J., „Beyond Nation-State Paradigms: Globalization, Sociology, and the Challenge of Transnational Studies”, *Sociological Forum*, vol. 13, nr. 4, 1998, pp.561-594.

ROMOCEA, Cristian G., „Church-State Relations in Post-1989 Romania”, *Journal of Church and State*, vol.53, nr. 2, 2011, pp.243-277.

ROUDOMETOF, Victor, „Greek Orthodoxy, Territoriality, and Globality: Religious Responses and Institutional Disputes”, *Sociology of Religion*, vol.69, nr. 1, 2008, pp.67-91.

ROUDOMETOF, Victor, „The Glocalisations of Eastern Orthodox Christianity”, *European Journal of Social Theory*, 2012.

RUGGIE, John Gerard, „Reconstituting the Global Public Domain – Issues, Actors and Practices”, *European Journal of International Relations*, vol. 10, nr. 4, 2004, pp.499-531.

RUIZ RUIZ, Jorge, „Sociological Discourse Analysis : Methods and Logic”, *Forum: Qualitative Social Research*, vol.10, nr. 2, 2009.

RYALL, David, „How Many Divisions? The Modern Development of Catholic International Relations”, *International Relations*, vol.14, nr. 2, 1998, pp.21-34.

SANDAL, Nukhet A., Patrick JAMES, „Religion and International Relations Theory”, *European Journal of International Relations*, vol.17, nr. 1, 2010, pp.3-25.

SANDAL, Nukhet Ahu, „The Clash of Public Theologies?: Rethinking the Concept of Religion in Global Politics”, *Alternatives: Global, Local, Political*, vol.37, nr. 1, 2012, pp.66-83.

SANDU, Dumitru, „Dynamics of Romanian Emigration after 1989: From a Macro to a Micro-Level Approach”, *International Journal of Sociology*, vol.35, nr. 3, 2005, pp.36-56.

SHAFIR, Michael, „Romania’s Road to ‘Normalcy’”, *Journal of Democracy*, vol.8, nr. 2, 1997, pp.144-158.

SHAFIR, Michael, „From Historical to « Dialectical » Populism : the Case of Post-Communist Romania”, *Canadian Slavonic Papers/Revue Canadienne des Slavistes*, vol.50, nr. 3/4, 2008, pp.425-470.

SCHANDA, Balazs, „Religion and State in the Candidate Countries to the European Union – Issues Concerning Religion and State in Hungary”, *Sociology of Religion*, vol.64, nr. 3, 2003, pp.333-348.

SCUBLA, Lucien, „Les Hommes peuvent-ils se passer de toute religion? Coup d’œil sur les tribulations du religieux en Occident depuis trois siècles”, *Revue du MAUSS*, vol.2, nr. 22, 2003, pp.90-117.

SEAWRIGHT, Jason, John GERRING, „Case Selection Techniques in Case Study Research: A Menu of Qualitative and Quantitative Options”, *Political Research Quarterly*, vol.61, nr. 2, 2008, pp.294-308.

SHANI, Giorgio, „Towards a De-secularised Transnational Civil Society ? Transnational Religious Actors and International Relations”, http://turin.sgir.eu/uploads/Shani-sgir_2007_%28shani%29.pdf, 10.03.2011.

SCHOLTE, Jan Aart, „Globalization, governance and democracy in post-communist Romania”, *Democratization*, vol.5, nr. 4, 1998, pp.52-77.

SEIDMAN, Steven, „The End of Sociological Theory: The Postmodern Hope”, *Sociological Theory*, vol.9, nr. 2, 1991, pp.131-146.

SENGERS, Erik, „The Concept of « Church » in sociology and global society: genealogy of a word and transformation of a position”, *International Journal for the Study of the Christian Faith*, vol.12, nr. 1, 2012, pp.55-70.

SILVESTRI, Sara, „Islam and Religion in the EU Political System”, *West European Politics*, vol.32, 2009, pp.1212-1239.

SHANI, Giorgio, „A Revolt Against the West”: Politicized Religion and the International Order – A Comparison of the Islamic Umma and the Sikh Qaum”, *Ritsumeikan Annual Review of International Studies*, vol.1, 2002, pp.15-31.

SMITH, Timothy L., „Refugee Orthodox Congregations in Western Europe. 1945-1948”, *Church History*, vol.38, nr. 3, 1969, pp.312-326.

STAN, Lavinia, Lucian TURCESCU, „Religious Education in Romania”, *Communist and Post-Communist Studies*, vol.38, 2005, pp.381-401.

STAN, Lavinia, Lucian TURCESCU, „Pulpits, Ballots and Party Cards: Religion and Elections in Romania”, *Religion, State and Society*, vol.33, nr. 4, 2005, pp.347-366.

STAN, Lavinia, Lucian TURCESCU, „Orthodoxy and EU integration: Opportunity or Stumbling Block?”, *Sfera Politicii*, vol.XVIII, nr. 4, 2010, pp.9-17.

STAN, Lavinia, „Witch-hunt or Moral Rebirth ? Romanian Parliamentary Debates on Lustration”, *East European Politics and Societies*, vol.26, nr. 2, 2012.

STAN, Lavinia Snejana, „Transnational Migration in Europe. Romanian Emigration to Italy 1989-1999”, *Transylvanian Review*, vol.10, nr. 3, 2001, pp.106-118.

STEINER, Sherrie, „Religious Soft Power as Accountability Mechanism for Power in World Politics: The InterFaith Leaders’ Summit(s)”, *SAGE Open*, 2011.

STEINMETZ, George, „Odious Comparisons: Incomensurability, the Case Study, and ‘Small N’s’ in Sociology”, *Sociological Theory*, vol.22, nr. 3, 2004, pp.371-400.

STOLOW, Jeremy, „Religion and/as Media”, *Theory, Culture & Society*, vol.22, nr. 4, 2005, pp.119-145.

TATARYN, Myroslaw, „Russia and Ukraine: Two Models of Religious Liberty and Two Models for Orthodoxy”, *Religion, State & Society*, vol.29, nr. 3, 2001, pp.155-172.

THOMAS, Scott M., „Outwitting the Developed Countries: Existential insecurity and the global resurgence of religion”, *Journal of International Affairs*, vol.61, nr. 1, 2007, pp.21-46.

THUAL, François, „Le Monde Orthodoxe ou l’anti-Huntington”, *La Revue administrative*, nr. 329, 2002, pp.517-524.

TIBI, Bassam, „Countering Ideological Terrorism”, *Defence Against Terrorism Review*, vol.1, nr. 1, 2008.

TIGHT, Malcolm, „The curious case of case study: a viewpoint”, *International Journal of Social Research Methodology*, vol.13, nr. 4, 2010, pp.329-339.

TISMĂNEANU, Vladimir, Dorin TUDORAN, „The Bucharest Syndrome”, *Journal of Democracy*, vol.4, nr. 1, 1993, pp.41-52.

TISMĂNEANU, Vladimir, „The Revival of Politics in Romania”, *Proceedings of the Academy of Political Science*, vol.38, nr. 1, 1991, pp.85-99.

TISMĂNEANU, Vladimir, „Democracy and Memory: Romania Confronts its Communist Past”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol.617, 2008, pp.166-180.

TISMĂNEANU, Vladimir, „The Revolutions of 1989: Causes, Meanings, Consequences”, *Contemporary European History*, vol.18, nr. 3, 2009, pp.271-288.

TITARENKO, Larissa, „On the Shifting Nature of Religion during the Ongoing Post-Communist Transformation in Russia, Belarus and Ukraine”, *Social Compass*, vol.55, nr. 2, 2008, pp.237-254.

TOMKA, Miklos, „Tendances de la religiosité et l’orientation vers les Églises en Europe de l’Est”, *Social Compass*, vol.49, nr. 4, 2002, pp.537-552.

TRÉPOS, Jean Yves, „La sociologie postmoderne est-elle introuvable? Un état du débat anglophone sur la modernité”, *Le Portique*, nr. 1, 1998.

TURNER, Bryan S., „Classical Sociology and Cosmopolitanism: a critical defense of the social”, *The British Journal of Sociology*, vol.57, nr. 1, 2006, pp.133-151.

TURNER, Bryan S., „Religious Authority and the New Media”, *Theory, Culture and Society*, vol.24, nr. 2, 2007, pp.117-134.

TURNER, Bryan S., „Religious Speech. The Ineffable Nature of Religious Communication in the Information Age”, *Theory, Culture & Society*, vol.25, nr. 7-8, 2008.

TURNER, Bryan S., „Religion and modern communication”, <http://blogs.ssrc.org/tif/2012/08/20/religion-and-modern-communication/>, verificat la 20.03.2013.

ULRICH, Louis, Ștefan STĂNCIUGELU, Marian BOJINCĂ, Viorel MIHĂILĂ, „Al Patrulea Val: Migrația creierelor pe ruta România-Occident”, Fundația Soros România, 2011, disponibil www.soros.ro/ro/fisier_publicatii.php?publicatie=117, verificat la 20.05.2013.

URSACHI, Raluca, „La Rapport au passé en Roumanie. Entre lustration et frustrations”, *Le Courrier des pays de l’Est*, vol.2, nr. 1066, 2008, pp.80-88.

VAN DIJK, Teun A., „Aims of Critical Discourse Analysis”, *Japanese Discourse*, vol.1, 1995, pp.17-27.

VAN DIJK, Teun A., „Discourse, power and access”, <http://www.discourses.org/OldArticles/Discourse,%20power%20and%20access.pdf>, verificat la 3.02.2013.

VAN DIJK, Teun A., „Critical discourse studies : A Sociocognitive Approach”, <http://www.discourses.org/OldArticles/Critical%20discourse%20studies.pdf>, verificat la 3.02.2013.

VAN DIJK, Teun A., „Contextual Knowledge management in discourse production. A CDA perspective”, <http://discourses.org/OldArticles/Contextual%20knowledge%20management.pdf>, verificat la 3.02.2013.

VAN DIJK, Teun A., „Macro contexts”, <http://www.discourses.org/OldArticles/Macro%20Contexts.pdf>, verificat la 3.02.2013.

VERMEER, Paul, „Religious Education and Socialization”, *Religious Education: the official Journal of the Religious Education Association*, vol.105, nr. 1, 2010, pp.103-116.

VERTOVEC, Steven, „Conceiving and Researching Transnationalism”, *Ethnic and Racial Studies*, vol.22, nr. 2, 1999.

VLAICU, Patriciu, „Biserica, realitate eshatologică și prezență instituțională”, *Tabor*, nr. 2, 2007.

VLAS, Natalia, Sergiu GHERGHINA, „Convergence or replacement? Attitudes towards political and religious institutions in contemporary Romania”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol.8, nr. 24, 2009, pp.70-94.

WAEVER, Ole, Carsten Bagge LAUTSEN, „In Defense of Religion: Sacred Referent Objects for Securitization”, *Millennium – Journal for International Studies*, vol.29, nr. 3, 2000, pp.705-739.

WANNER, Catherine, „Southern Challenges to Eastern Christianity: Pressures to Reform the State-Church Model”, *Journal of Church and State*, vol.52, nr. 4, 2010, pp.644-661.

WEIGEL, George, „World Order: What Catholics Forgot”, *First Things*, May 2004, <http://www.firstthings.com/article/2007/06/world-order-what-catholics-forgot-37>, 10.05.2011.

WENDT, Alexander, „Anarchy is what States make of It: the Social Construction of Power Politics”, *International Organization*, vol.46, nr. 2, 1992, pp.391-425.

WENDT, Alexander, „Constructing International Politics”, *International Security*, vol.20, nr. 1, 1995, pp.71-81.

WERKNER, Ines-Jacqueline, „Religion and its importance in International Politics: A Case Study of 2008 Russian-Georgian War”, *Caucasian Review of International Affairs*, vol.4, nr. 3, 2010, pp.237-247.

WILLAIME, Jean Paul, „La Religion: un lien social articulé au don”, *Revue du MAUSS*, vol.2, nr. 22, 2003, pp.248-269.

WUTHNOW, Robert, Stephen OFFUTT, „Transnational Religious Connections”, *Sociology of Religion*, vol.69, nr. 2, 2008, pp.209-232.

WOODHEAD, Linda, „Five concepts of religion”, *International Review of Sociology/Revue Internationale de Sociologie*, vol. 21, nr. 1, 2011, pp.121-143.

YANNAS, Prodromos, „The Soft Power of the Ecumenical Patriarchate”, *Mediterranean Quarterly*, vol.20, nr. 1, 2009, pp.77-93.

ZIZIOULAS, Ioannis, „The Existential significance of Orthodox ecclesiology”, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Orthodoxa*, vol.LIV, nr. 1, 2009, pp.43-48.

ZUBASCU, Ion, „Întoarcerea fiilor risipitori”, *Observator Cultural*, http://www.observatorcultural.ro/Intoarcerea-fiilor-risipitori-la-Patriarhie*articleID_9794-articles_details.html, verificat la 10.01.2013.

*** „Interviu despre laicat și creștin-democrație, Răzvan Bucuroiu, Mihail Neamțu”, 2010, <http://grupareaproape.wordpress.com/2010/07/10/interviu-despre-laicat-si-crestin-democratie-razvan-bucuroiu-mihail-neamtu/>, verificat la 10.01.2013.

*** „Mihail Neamțu: Crucea laicatului. Interviu realizat de Răzvan Bucuroiu”, *Lumea Credenței*, nr. 6 (83), 2010, http://www.lumeacredintei.com/set_6/c_1/yy_2010/art_1195/mihail_neamtu_crucea_laicatului.htm, verificat la 10.01.2013.

*** „Reacția Patriarhiei Române la analiza HotNews « De ce este Biserica Ortodoxă Română mută ? », 22.02.2012, <http://www.hotnews.ro/stiri-esential-11572904-reactia-patriarhiei-romane-analiza-hotnews-biserica-ortodoxa-romana-muta.htm>, verificat la 22.02.2012.

d.Documente

„Charte Canonique de la Métropole Orthodoxe Roumaine d'Europe Occidentale et Méridionale”, disponibil <http://www.mitropolia-paris.ro/content/texte/statut.fr.pdf>, verificat la 20.10.2011.

„Communiqué AEOF du 3 avril 1997”, http://www.aeof.fr/articol_51474/communiquaeofdu3avril1997.html, verificat la 20.03.2013.

„Communiqué AEOF du 1 avril 1999”, http://www.aeof.fr/articol_51479/communiquaeofdu1avril1999.html, verificat la 20.03.2013.

„Communiqué AEOF du 4 novembre 2005”, http://www.aeof.fr/articol_51515/communiquaeofdu4novembre2005.html, verificat la 20.03.2013.

„Communiqué AEOF du 21 septembre 2007”, http://www.aeof.fr/articol_51530/communiquaeofdu21septembre2007---session-de-rentree-de-lassemblee-des-veques-orthodoxes-de-france.html, verificat la 20.03.2013.

„Communiqué de la Conférence Épiscopale Orthodoxe du Benelux (CEOB-OBB)”, http://www.orthodoxia.be/Z-Nouvelles_2012/Reunion_CEOB-OBB_2.html, verificat la 20.01.2013.

„Communique of the Pan-Orthodox Assembly of Bishops. Inaugural Meeting of the Pan-Orthodox Assembly for the British Isles”,

http://www.thyateira.org.uk/index.php?option=com_content&task=view&id=739&Itemid=1,
verificat la 20.01.2013.

„Première Charte de la Fraternité Orthodoxe en Europe Occidentale (1960)”, disponibil
http://fraternite-orthodoxe.eu/documents/charte_1960.pdf, verificat la 10.05.2013.

Statutul pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române,
http://www.patriarhia.ro/ro/documente/statutul_bor.html.

e.Presă

Apostolia (2008-2012).

Biserica Ortodoxă Română (1988-2010).

Buletin, paroisse « Saints Archanges Michel, Gabriel et Rafael », Paris (2002-2008).

Feuillet Jean Cassien (2004-2006).

Ziarul Lumina (2008-2012).

f.Resurse internet

www.aeof.fr.

www.apostolia.tv.

www.basilica.ro.

www.crestinortodox.ro.

www.episcopia-italiei.it.

www.mitropolia.eu.

www.nepsis.org.

www.orthodoxie.com.

www.patriarhia.ro.

www.radiotrinitas.ro.

www.ziarullumina.ro.

g. Teze

IHLAMUR, Suna Gulfer, *The Romanian Orthodox Churches in Italy: The Construction of Romanian-Italian Transnational Orthodox Space*, Phd Thesis, Università degli Studi di Trento, Dipartimento di Sociologia e Ricerca Sociale, Scuola di Dottorato in Sociologia e Ricerca Sociale, <http://eprints-phd.biblio.unitn.it/74/1/PhDThesisSGI.pdf>, 25.11.2010.